

SZEGÉNYSÉG ÉS BÜNZÉS

/A két jelenség összefüggésének eszmetörténeti vázlata a polgári Magyarországon/

"... ki évekig gonoszok társaságában élve a bűn képzetével megbarátkozott, kit e világhoz semmi nem köt, mint szükségei, kit a törvények csak sujtanak."^{x/}

/Eötvös József/

A szegénység terhes és veszélyes a társadalomra

A feudalizmus bomlási folyamatában a manufakturák kialakulásával új típusú tömeges szegénység jött létre, amely komolyan megzavarta a korabeli állam és társadalom biztonságát. Hamarosan politikai tényezővé vált, és a hatalmat központi intézkedésekre készítette. Ezt a folyamatot Marx és Engels a következő módon írta le: "A manufaktura kezdetével egybeesik a csavargás egy korszaka, amelyet az váltott ki, hogy a hűbérurak kíséretei megszűntek, azokat a felduzzadt hadseregeket, amelyek a királyokat szolgálták a hűbéresek ellen, szélnek eresztették, a földművelés tökéletesedett, és nagy darab szántókat legelőkké változtattak. Már ebből is kitűnik, hogy a csavargásnak ez az elterjedése milyen szorosan összefügg a hűbériség felbomlásával. Már a XIII. században akadnak egyes ilyen időszakok, de általában és tartósan ez a csavargás a XV. század végén és a XVI. század elején lép fel. Ezeket a csavargókat, akik oly nagy számban voltak, hogy többek között VIII. Henrik angol király 72 ezret akasztott fel közülük, csak a legnagyobb nehézséggel, legszörnyűbb nyomor hatására és csak hosszas ellenkezés után lehetett rávenni arra, hogy dolgozzanak. A manufakturák gyors felvirágzása, különösen Angliában, lassanként felszívta őket."^{1/}

x/ Eötvös József: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Pest, 1938. 10. old.

A szegénység tömeges terjedésére már kezdettől fogva nem csak erőszak alkalmazásával reagált a hatalom. Az első un. szegény-törvényt Angliában 1601-ben Erzsébet hozta; előírásai szerint minden közösség /község/ köteles a saját szegényeiről gondoskodni. Ezt az intézkedést nem csak a keresztényi jótékonyság diktálta, hanem az a felismert gazdasági és politikai érdek, hogy bizonyos munkanélküli tömeg olyan tartaléksereget képez, amely kiválóan mozgósítható a fellendülések időszakában. Létezése ugyanakkor megfélemlítőleg hat mindazokra, akik dolgozhatnak, megalkuvóvá teszi őket, féken tartja ellenállásukat és mozgalmait.

A szegények pártfogása mint politikai célkitűzés azonban ettől kezdve hosszabb időre háttérbe szorult, mivel a szabadversenyos kapitalizmus kifejlődésével a munkanélküliek, a csavargók, a koldusok száma olyan mértékben nőtt meg, hogy e tömeg az államhatalom által kezelhetetlenné vált. A hatalom tehetetlensége mint mindig, most is az erőszakos eszközök alkalmazásának kedvezett. Uralkodóvá vált az a nézet, hogy a szegénység önmagában bűn, és egyben további bűnök forrása is. Hiszen, aki a születési előjogok korlátainak ledöntése után, a soha nem látott gazdasági fellendülés időszakában nem boldogult, nem dolgozott, az nyilván lusta, a társadalom parazitája, tehát politikai és büntetőjogi értelemben egyaránt veszélyes személy.

1833-ban Angliában parlamenti bizottságot küldtek ki az 1601-es szegény-törvény érvényesülésének felülvizsgálatára. "A bizottság arra a véleményre jutott - írja Engels -, hogy a falusi kerületek egész munkássága pauperré vált, és teljesen vagy részben a szegénypénztártól függ, mert pótlékot adott a szegényeknek, ha a bér alacsony volt, arra a következtetésre jutott, hogy ez a rendszer, amely eltartja a munkanélkülieket, támogatja a rosszul fizetett többgyermekes munkásokat, tartásdíjra kötelezi a házasságon kívül született gyermek atyját, és általában elismeri, hogy a szegényeknek joguk van a védelemre, ez a rendszer tönkreteszi az országot..." Hiszen kedvét szegi a törekvőnek, a szorgalmasnak, oltalmazza a lustát, de főleg tönkreteszi az adófizetőket.^{2/} Az angol hatalom ezek után a szegényeknek csak az élethez való jogát ismerte el. Az 1834-es új

törvény megvont minden pénz- és élelmiszersegélyt. A hatalom dologházakat építtetett, az ezekbe történő felvétel lett a segélyezés egyetlen formája. A törvény ugyan kimondta, hogy a dologházak lakóit egészséges környezetben kell elhelyezni, és jól kell táplálni, de a végrehajtás módja a kor felfogását tükrözi, amelyet Engels így jellemez: "... ha a törvény szelleme a szegényeket bűnözőknek, a szegényházat börtönöknek, lakóit pedig utálat és megvetés tárgyának nyilvánítja, akiket törvényen kívül helyeztek, és az emberiség kitaszított magából, akkor semmit sem használ az ellenkező parancs, mert a gyakorlatban a szegényekkel való bánásmódban nem a törvény betűjét tartják irányadónak, hanem szellemét."^{3/}

A XIX. század közepén a kapitalizmus első törvényei nem tettek különbséget a különböző típusú szegénység között. Ez még a feudalizmushoz képest is visszalépés volt, hiszen VIII. Henrik 1531-es törvénye és az Erzsébet alkotta 1601-es szegény-törvény is csak a munkaképes, egészséges személyeket sujtotta szankcióval, ha rájuk bizonyult a csavargás, a beteget, az öreget és a gyermekeket segélyezte. Az 1834-es angol dologházi törvény szerint a szegénység okát nem kell kutatni, a dologház egyszerre büntető- és szociális intézmény, ahol olyan rossz feltételek, hogy a dologház lakói gyakran szándékosan bűncselekményt /vétséget/ követnek el, hogy a börtön lényegesen jobb körülményei közé jussanak.^{4/} Ehhez képest közel ötven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Európában megszülessenek az első olyan törvények, amelyek nem a bármilyen eredetű szegénység tényét szankcionálják, hanem legalább differenciálni próbálnak a büntetendő szegénység és a szociális támogatásban részesítendő elesettek között.

Az első ilyen jellegű és viszonylag komplexnek tekinthető szabályozás Belgiumban jött létre 1891-ben. Az igazságügyi minisztérium felállította az ország első szegény-kataszterét, három kategóriába sorolva lajstromba vette a szegényeket. Az elsőbe tartoztak a 18 éven felüli hivatásos vagy veszélyes csavargók és koldusok, akiket bírósági vagy békebírói döntés alapján 2-7 évig terjedő, határozatlan időtartamu büntetésként koldustelepekre helyeztek el. A koldustelepeken szigorú az é-

letrend, és a munkáltatás dominált. A második csoportba a "szerencsétlen" koldusokat és csavargókat sorolták, akiket un. menedékházakba utaltak békebirói döntés alapján. Itt addig maradhattak, amíg sorsuk jobbra fordult, akit viszont akarata ellenére utaltak be, azt egy év múlva szabadon kellett bocsátani. A harmadik kategóriába tartozó, 18 évnél fiatalabb csavargókat és koldusokat 21. életévük betöltéséig javító iskolákba helyezték el. Az intézeti elhelyezés általában 6 hónapig tartott, ezután nevelésre ipari iskolákba kerültek, vagy megbízható családok gondozására bízták őket.

Hasonló törvényt hozott 1900-ban Norvégia, majd 10-15 éven belül minden európai ország kísérletet tett arra, hogy a munkanélküliség, csavargás, munkakerülés, koldulás problémáját valamilyen módon, legalább jogilag rendezze.⁵⁷ Magyarországon 1913-ban lépett hatályba a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvény, amelynek eredményeként nálunk is megnyitottak az első dologházak.

A komplex jogi rendezésnek máig modelleként szolgáló belga jogszabály hatálybalépése óta csaknem egy évszázad telt el. A kérdés megnyugtató megoldása azonban elmaradt. A munkátlanok, a csavargók, a koldusok a társadalmi fejlődés legkülönbözőbb periódusában és minden társadalmi berendezkedésben jelen voltak és vannak ma is. A szociálpolitika eddig alkalmazott módszerei, a büntetőjogi kényszerintézkedések, legfeljebb bizonyos keretek között tartották ezt a nagyon komplex társadalmi jelenséget, de megszüntetni nem voltak képesek.

A szegénység fogalma a XIX. század közepétől sokszor átértékelődött. Az általános életszínvonal Európa minden országában emelkedett, az éhhalál már nem veszélyeztetett tömegeket. Az átlagtól való lemaradás, az egyenlőtlen esélyek nyomán kialakult szélső értékek azonban továbbra is súlyosan érintették az egyes társadalmakat, időről időre felmerült annak szükségessége, hogy erre a problémára a korábbinál hatékonyabb megoldásokat találjanak.

A megoldások keresésében, a jelenség okainak kutatásában és az intézményesített eszközök kidolgozásában szinte minden

jelentős társadalomtudós és politikus részt vett, vagy legalábbis állást foglalt a felvetődő kérdésekben. A továbbiakban azokkal foglalkozom, akik a szegénységet, a nyomort, a munkanélküliséget, a munkakerülést a bűnözés társadalmi ujratermelődése szempontjából - vagy ebből a szempontból is - vizsgálták. E vizsgálódás fókuszába - a legfontosabb külföldi megközelítések mellett - a hazai eszmetörténeti fejlődést helyezem, hiszen a haladó polgári gondolkodás sok tanulságot tartalmazhat jelenlegi gondjaink megoldására is. Az igazi tanulságok azonban abból a vizsgálódásból adódnak, amelyben az eszmék, a kutatási eredmények szembesülnek a kor intézményesült gyakorlatával.

A szegénység a bűn forrása

A jeles korai bölcselek sokszor úgy találtak rá nagy igazságokra, hogy nem vesztek el a bizonyítás utvesztőiben. Morus Tamás tétele például olyan egyszerűen megfogalmazott törvényszerűség, amely bármely osztálytársadalomban érvényes lehetne. A gazdasági viszonyok és a jó erkölcsök kapcsolatáról ezt írta Morus 1516-ban: "... ha az állam a társadalmi rend veszedelmes elemeiből hasznos, tisztességes polgárokat akar nevelni, első sorban is azokat a gazdasági viszonyokat kell megszüntetnie, amelyeknek az egyének az áldozatai."^{6/}

A mai értelemben vett tudományos kutatások nélkül, a humán műveltségre és a reformkori eszmékre támaszkodva a magyar bölcselek és politikusok már az 1830-40-es években a Moruséhoz hasonló következtetésre jutottak. Nagy intelligenciával és tisztánlátással vizsgálva társadalmi gondjainkat, olyan társadalompolitikai intézkedéseket javasoltak, amelyek - ha annak idején még irreálisaknak tűntek is - ma már koránt sincsenek messze gondolkodásunktól, értékrendszerunktől. Műveiket olvasva sokszor úgy érzem, nekünk, 20. századi kutatóknak, már kevés felfedezni valónk maradt ezen a téren, és az is nagyszabású feladat lenne, ha csupán elődeink eszméinek megvalósításán munkálkodnánk.

Körülbelül akkor, amikor Böölöni Farkas Sándor az Egyesült Államokat járta, és elragadtatással írt az ottani fegyintéze-

tekről, az azokban meghonosított erkölcsnemesítő eljárásokról^{7/},
Deák Ferenc 26 éves ügyvéd Zalaegerszegen, egy rablóbanda tárgyalásán tartott védőbeszédében - többek között - a következőket mondotta: "... mert azon jobb nevelésű kimivelt ember, ki embertársát orozva meggyilkolja, csakugyan méltóbb a halálra, mint a barmok között, minden oktatás nélkül, durván felnőtt, vad indulatu pásztorlegény, ki korosabb társai által elcsábítva rablásnak indul és rablás közben a maga vagyonát ellenállással védelmező utast agyonsujtja."^{8/} E megállapítás elméleti felismerésnek is felfogható a reformkori Magyarországon, ahol a szegénység a nagy tömegek számára még velük született és megváltoztathatatatlannak tűnő állapotot jelentett.

Néhány évvel később Eötvös József a szükségből fakadó bünt a büntetési reformeszmé egyik fő gondolataként tárgyalta: "... minden gonosztettnek kutfeje a szükség, a munkátlanság, s bizonyos hibás meggyőződés, mely a gonosztevő vétkét nem annyira undoknak, mint következései végett kívánatosnak festi. Már kérдем, tömlőceink a vétek okait gyengítik-e, vagy nem erősítik inkább? A kiszabadult rab nem vetődik-e vissza a társaság körébe, mint koldus, anélkül, hogy élelemről csak az első napokban is gondoskodva volna, a legnagyobb, legkinosabb szükség között, kitéve ezer csábításnak, melyek őt, ha ellent nem áll, ugyanoda vezetik, honnan alig szabadult..."^{9/} E gondolat nem csak a korabeli büntetési állapotok bírálata, a megtorló büntetések értelmetlenségének és tarthatatlanságának kifejezése, hanem annak is zseniális felismerése, hogy maguk a büntető intézetek mily komoly szerepet játszanak a bűnözés reprodukciójában.

Balla Károly - Pest megyei kapitány, megyei táblabíró, s a Magyar Tudós Társaság levelező tagja - nem tartozott a kor legjelesebb gondolkodói közé, felismerései, javaslatai azonban messze megelőzték az akkori Közép-Európában uralkodó eszméket. 1841-ben írott munkájában, több, mint fél évszázaddal a tényleges törvény megszületése előtt, megfogalmazott egy csavargásról szóló jogszabály-tervezetet. "Minden polgár tartozik szükséges élelemről kitelhető erejéhez képest törvényes módon gondoskodni - irta -, különben a társulatot folytonosan fenyegetné tör-

vényszegéssel, minthogy a szükség törvényt ront. Ennélfogva minden polgár megsérti a társulatot, ki elhenyéli az időt, a társulatnak pedig nem joga, hanem kötelessége támad, hogy az ily fenyegetésektől hasznos tagjait megóvjá és biztosítsa; mi csak úgy történhetik, ha azokat munkára szorítja, kik hereként akarnak a társulat szerzeményéből élőködni." Ezért - szerinte - minden megyének kötelessége lenne közbéres néven összeírni a henyélőket, akiknek elhelyezésére dologházakat kellene felállítani. A közbéresek napközben közmunkákat végeznének, és éjszákára kerülnének a dologházakba. Munkájukért fizetség járna, amelyet szabadulásuk után kaphatnának kézhez. Akkor lennének szabadon bocsáthatók, ha szorgalmukkal ezt kiérdemelték és "rendőri felvigyázás" mellett önálló munkavállalásra alkalmasnak látszanak.^{10/}

Balla csavargásról szóló jogszabály-tervezete tulajdonképpen bűnmegelőzési intézkedésként is felfogható. Bebizonyította ugyanis, hogy a korabeli bűnözők többsége szükségből lett tolvaj. Kimutatta, hogy a termés minősége befolyásolja az elitáltak számának alakulását, mivel rossz termés esetén a tolvajok száma meghatványozódott. Ha annak a tömegnek, amely a bömlőcöket tölti meg tolvajlás miatt, kényszerszolgát biztosítana a társadalom, akkor - Balla véleménye szerint - hatékonyan védekezne a vagyon elleni bűnözés ellen.^{11/}

Mai terminológiával élve Balla kidolgozta a bűnözés megelőzésének hosszú távú társadalmi programját is. Véleménye szerint ugyanis a társadalom kötelessége az alapvető emberi szükségletek kielégítése. "Emberré, ki kenyeret és ruhát kíván, sőt követel - írja Balla -, az erkölcsi mondásokkal ki nem elégíthetünk, kinek szükség a mestere, iskolai tanítók által el nem áramtathatunk; embernek, ki nyomorúsággal küzd, a szabadság még maga is öldöklő fegyver; embert, kit szükség ragad, a büntől sem isteni, sem emberi törvények által fel nem tartóztathatunk, mert a szükség törvényt ront."^{12/} A korabeli szegénység okát Balla abban jelölte meg, hogy a lakosság tulnyomó többsége mezőgazdaságból él, következésképpen az év nagyobbik részében nem dolgozik. Így nem csak a megélhetése okoz gondot, hanem elveszti érzékét a rendszeres erőlködést jelentő munkához is.

Azt javasolta, hogy oktassák ingyenesen kézműipari tevékenységre a köznépet, mégpedig úgy, hogy lehetőleg mindenkinek több mestersége legyen, ezek közül ugyanis valamelyik mindig megélhetést nyújtana. Véleménye szerint a börtönbeli nevelés alapja is az arányosan megfizetett munka lenne; a munkával szerzett tőke hozzájárulna az újabb bűncselekmény elkerüléséhez. A munkáltatás eredményeként kialakult jó tulajdonságokat aztán valószínűleg neveléssel lehetne megerősíteni.^{13/}

Ha meggondoljuk, hogy Balla javaslatai az igen haladónak minősített 1843-as büntető törvénytervezet elkészítés előtt két évvel láttak napvilágot, akkor különösen szembetűnő azok forradalmisága. A megélhetés általános gondjai egyértelművé tették a korabeli politikusok és tudósok számára a nyomor és a bűnözés összefonódását. A 15 ezer, tömlőcben tartott rab kilátástalan helyzete, a fegyintézetek embertelen körülményei olyan kihívó társadalmi problémát jelentettek, hogy bizonyos büntetőpolitikai intézkedések az általános társadalmi reformok szintjére emelkedtek, illetve azok részeseivé váltak. Igaz, hogy az idézett tételek csak fél évszázaddal később nyertek tudományos megerősítést, felvetésük azonban nagyban hozzájárult a tudomány fejlődéséhez és az intézményesített megoldások kialakításához.

A szegénység és a vele összefüggő bűnözés kezelése Magyarországon a közveszélyes munkakerülésről szóló törvény hatálybalépéséig

Az 1848-as forradalom és szabadságharc, majd az azt követő történelmi periódus nem kedvezett a szegénység kérdése megoldásának, hiszen a nemzeti függetlenség ügye minden más társadalmi problémát megelőzött. A feudális kötöttségek jogi feloldásának társadalmi programjában is csak mögöttesen jelent meg a nagy tömegek nyomorúságának gondja.

A szegénység társadalmi problémaként az 1867-es kiegyezést követő nagy gazdasági fejlődés nyomán merült fel újra. E probléma bővebb elemzése előtt vessünk egy pillantást a korabeli társadalmi átalakulás méreteire és jellemzőire. Hanák Péter adatai szerint "... 1869 és 1910 között a lakosság három-

negyedéről kétharmad alá /64%/ csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, míg az ipari-kereskedelmi népessége egytizedről közel egynegyedre /23,3%/ növekedett. A közalkalmazottak és szabadfoglalkozású értelmiségiek aránya 3,3%-ot, a házi cselédek és alkalmi munkások 6%-ot tettek ki". Végül is "... kitűnik, hogy a nagybirtokosok és nagytőkések szám szerint elenyésző felső rétege alatt nagytömegű parasztság, viszonylag kis létszámú polgári középrétegek, még vékonyabb értelmiség, alattuk pedig 9 millió proletár - ezen belül a városi munkásságot háromszorosan meghaladó agrárproletariátus - helyezkedett el."^{14/} A társadalmi átalakulás eredményeként rövid idő alatt nagymértékben növekedett a városi lakosság létszáma, az általános és kötelező népoktatás bevezetésével az 1870. évi 69%-ról, 1913-ra 33%-ra csökkent az analfabéták aránya. Ezek után felmerül a kérdés, hogy a Hanák által 9 millióban megjelölt proletárság milyen fajta szegénységet jelentett.

Ferge Zsuzsa számításai szerint - amelyek mindenekelőtt Keleti Károly adataira támaszkodnak - a kiegyezés körüli időszakban a keresők kétharmada tekinthető szegénynek, míg az 1910-es években 50-52%-a. Ferge a szegények arányának jelentős mértékű csökkenését több okra vezeti vissza. Mindenekelőtt a munkásmozgalom korai kialakulására, amelynek következtében - és annak vívmányaként - a nem mezőgazdasági munkásság bizonyos szociális védettséget élvezett. Más országokban, így például Angliában, a munkásmozgalmi tevékenység a kapitalizmust mintegy száz éves késéssel követte, míg nálunk a jócskán megkésett kapitalista fejlődés kísérelése volt. Ez - többek között - annak tulajdonítható, hogy a gyáripari szakmunkások jelentős hányada szervezett munkásként idegen - cseh, német - területről vándorolt be. Emellett jelentősen csökkentette a nyomorgók hazai arányát az a közel 1,5 millió szegényparaszt, aki a nélkülözés elől Amerikába menekült.^{15/}

Mindebből az következik, hogy egy arányaiban csökkenő, de méreteit tekintve igen jelentős tömeget érintő szegénység jellemzi a századforduló magyar társadalmát. Az érdekes az, hogy e csökkenő szegénység körül alakult ki egy eddig soha nem tapasztalt tudományos és politikai érdeklődés. A jelenség magya-

rázatát - a kortársak közül talán legátfogóbban - Földes Béla próbálta megadni. Szerinte a gazdagodással az abszolút szegénység megszűnik, és előtérbe kerül a viszonylagos szegénység, amely a gazdagság egyenlőtlen megoszlásának következménye. "Ily társadalomban - írja - a szegénység mások gazdagsága mellett tanyázik, sőt a szegénység és gazdagság között bizonyos okozati összefüggés létezik." Ez sokkal látványosabb ellentétet szül, mint korábban. "Az emberek egyenlőségének tana nem zavarta azelőtt a kedélyeket, ma e tant úgy magyarázzák, hogy mindenkinek egyenlő joga van az élet által nyújtott élvezetekre. Látjuk ebből, hogy a szegénység minősége megváltozott, és habár a legszegényebb ember is több élvezetben, előnyben részesülhet, mint azelőtt, a szegénység pszichofizikai nyomása nem kisebb, mint régebben volt." A szegénység helyzete ugyanakkor szerinte bizonyos vonatkozásokban rosszabbodott, "munkájuk nehezebb lett, családi életük kietlenebb, kilátásaik a jövőre nézve vigasztalanabbak."^{16/}

Az ellentmondásos társadalmi fejlődés során kialakult új típusu szegénység jellemzése is az akkori társadalomtudósoknak köszönhető. Megjelenítették például a városi fejlődés árnyékában kialakult nyomort. A városiasodás tanulmányozása során regisztrálták ugyan, hogy itt lényegesen nagyobb az írni-olvasni tudók aránya, szervezettebb az élet, de jól látták, hogy itt él a legtöbb foglalkozás nélküli, alamizsnából élő szegény. Míg a foglalkozás nélküliek országos aránya az 1881-es népszámlálási adatok szerint 21,26% volt, addig a 14 éven felüli városiak körében 29%. Ekkor az ország lakosságának egyébként 15,6%-a élt városokban.^{17/} Más, későbbi adatok is a városi nyomor markáns vonásait mutatják. Pikler J.Gyula az 1911-es fővárosi lakásszámláláskor úgy találta, hogy az itt lakók háromnegyed része teljesen vagyontalan.^{18/}

A korabeli vizsgálatokat végzők már egyetértettek abban, hogy bármilyen társadalmi felemelkedés előfeltétele valamilyen iskolai végzettség. Kunfi adatai szerint a népoktatási törvény bevezetése után negyven évvel 1.200.000 iskolaköteles, de iskolába nem járó gyermek terhelte a "magyar kultúra főkönyvét".^{19/} A szegénység és a perspektívatlanság összekapcsolódását talán

egyetlen adat sem jellemzi ennél jobban.

Ez a tömeges szegénység veszélyesnek is bizonyulhat egy társadalomra. E veszélyekre elsőként ugyancsak Földes Béla figyelmeztetett. "A szegénység fizikai romlást idéz elő, satnya nemzedékeket, betegségeket, nagy halálozást; a szegénység erkölcsi romlást idéz elő, egyik fő oka a bűnnek, a prostitúciónak; a szegénység szellemi romlást, társadalmi süllyedést, sőt még politikai bajokat is okoz. A szegénység következményei nemcsak egyéni, hanem társadalmiak is" - vont le a következtetést. Azt is megállapította, hogy kevesebb bajt okoz az a szegénység, amely a fejletlen társadalmi és természeti viszonyok következménye, mint az, amely a magas kultúra és a gazdagság mellett jött létre.^{20/}

Ami a társadalom morális állapotát illeti, Földes Béla vészjelzéseinek minden reális alapja megvolt. Igen nagy mértékben nőtt az alkoholizmus, az öngyilkosság és az elmebetegség, ez utóbbi kettő főleg városi körülmények között. 1881-1908 között az ezer házasságra eső válások száma az országban több mint ötszörösére nőtt, a fővárosban pedig majdnem tízszeresére.^{21/} A bűnözés növekedése szintén a fejlődés negatív kísérőjelenségei közé tartozott. Az emelkedés pontos mértékéről azonban nehéz képet alkotni, hiszen a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás csak 1872-ben indult meg, a korábbi helyzetről tehát nem alkotható átfogó kép. Nehéz azonban a későbbi időszak mérlegének elkészítése is, hiszen az adatszolgáltatás kezdeti nehézségei miatt az adatok évről-évre eltérő rendszerben jelentek meg. Vannak azonban hiteles bizonyítékok arra, hogy a bűnözés - más deviáns viselkedési formákkal együtt - növekedett, és ez váratlanul érte a társadalmat. Tóth Lőrinc bíró például arról számolt be, hogy a fegyintézetek 1886-ban oly mértékben voltak tulzsufoltak, hogy 2222 fegyencet nem tudtak fegyházban elhelyezni, ezért büntetésüket fogházban foganatosították.^{22/} Földes Béla szerint 1873 és 1879 között a jogerősen elítéltek száma 15%-kal emelkedett, s ez évenként 3%-os növekedést jelentett.^{23/} Irk Albert írta, hogy a fővárosban 1900-1908 között közel 37%-kal emelkedett a felderített bűncselekmények száma, és leginkább a vagyon elleni bűncselekmények száma növekedett.^{24/}

A bűnözés emelkedése mindenekelőtt az új típusú szegénységgel függött össze, és a vagyon elleni bűncselekmények szaporodásában nyilvánult meg. Az elemzések szerint a vagyon elleni bűncselekmények jelentős többsége az alapvető emberi szükségletek kielégítésére irányult. Tóth Lőrinc 1889-ben megjelent felmérése szerint például a vagyon elleni bűncselekmények miatt szabadságvesztésre ítélt fegyencek 90%-a teljesen vagyontalan volt, többségük foglalkozás nélküli vagy napszámos, cseléd.^{25/}

Földes Béla is a nélkülözés és a nyomor következtében kialakult szükséghelyzeteknek tulajdonította a vagyon elleni támadások szaporodását. Számadatokkal bizonyította, hogy az ország legkevésebben sűrűn lakott területén, a keleti országrészben a legnagyobb a 100 ezer lakosra jutó elítélések aránya. Ott terjedt tehát a bűnözés, ahol a lakosság a legszegényebb, a természeti viszonyok rosszak és a megélhetés nehezen biztosítható. Az ország sűrűn lakott, kedvezőbb adottságú nyugati részén a 100 ezer lakosra jutó elítélések aránya az előbbinél 30%-kal kisebb volt. Földes azonban nem elégedett meg a szegénység és a bűnözés oksági kapcsolatának regisztrálásával, hanem bizonyítani igyekezett a két tényező igen közvetlen kapcsolatát is. Azt állította, hogy a gazdasági feltételek évről évre történő változása egészen egyértelműen tükröződött a bűnügyi adatokban. Különösen erősnek mutatkozott a gazdasági válság vagy a rossz termés hatása a vagyon elleni bűnözésre. Adatai szerint a rossz termést hozó évek után szinte automatikusan 12%-kal növekedett az elítéltek száma. Hangsúlyozta, hogy azokban az években, amikor az anyagi gondok halmozódtak, nem csak a vagyon elleni bűnözés növekszik, hanem ugyanilyen ütemű emelkedés figyelhető meg az öngyilkosságok alakulásában is. Az élet elleni, az erőszakos bűncselekmények viszont az életszínvonal növekedése következtében szaporodtak, mégpedig a legprimitívabb rétegek körében az alkoholfogyasztással egyenes arányban. Földes Béla következtetése szerint az anyagi gondok különösen akkor okoznak bűncselekményeket, amikor a régi szokások megintognak. "Korunk átmeneti stádiumot képez - írta -, és kétségtelen, hogy az új eszmék, új irányzatok által okozott surlódásoknak nagy részük van a bűnösség alakulásában."^{26/}

E fejtegetésekben nehéz fel nem fedezni a Durkheim nevéhez fűződő tudományos megközelítési módszerek bizonyos elemeit, így például a gazdasági, földrajzi adottságok hatását a társadalmat zavaró, deviáns viselkedésekre, vagy a társadalmi változások nyomán kialakult zavarok és a deviáns viselkedések növekedésének kapcsolatát. Földes ugyan - kortársaival ellentétben - nem, vagy viszonylag keveset hivatkozik más szerzőkre, de nyugodtan feltételezhetjük, hogy a kor legmodernebb tudományos eredményeinek és módszereinek ismeretében vizsgálta a magyar viszonyokat, hiszen ismerhette például a francia nyelven ekkor már hozzáférhető első Durkheim tanulmányokat. Durkheim munkái egyébként magyar nyelven első ízben 1905-ben és 1909-ben jelentek meg a Huszadik Század című folyóiratban, az öngyilkosságról szóló monográfiáját pedig 1917-ben publikálták.^{27/}

Földes szerint, "ha a társadalmi állapot olyan, hogy nagyjában mindenki becsületes munkával fenntartását biztosíthatja, hogy nagy vagyoni egyenlőtlenségek, fényűzés, a gazdagok élhajhászata nem terjeszkednek sértőleg és kihívólag, hanem nemes tevékenységben a gazdagság magasabb társadalmi funkciót teljesít, akkor bizonyára ily társadalom erkölcsileg egészségesebb képet fog nyújtani."^{28/} A közeli jövőben megvalósítandó konkrét megoldást a szegénység csökkentésében látta. Ennek általa megfogalmazott elvei közül a legfontosabb az, hogy a szegénységen belül differenciálni kell az előidézésében szerepet játszó okok és az előfordulási formák szerint. A segélyezéssel a szegénység okaira kell hatni, ezért a segély mellett munkát kell biztosítani. Minden segély csak átmeneti megoldás lehet, hiszen a felnőtt állampolgárnak alanyi joga van a munkához, mégpedig olyanhoz, amely rendszeres és biztos megélhetésül szolgál.^{28/}

Földes sürgető feladatnak tartotta a nyomor intézményszerű csökkentését, míg fiatalabb kortársai - legalábbis egy ideig - bíztak bizonyos pozitív társadalmi automatizmusok működésében, Vámbéry Rusztem 1899-ben megjelent munkájából például még sugárzik az optimizmus. "Csakhogy minden civilizációnak két stádiuma van - irta -, az első, melyben a találmányok, az újítások, a gazdasági jólétre vezető egyéni és kollektív mozgalmak nagy sokasága vegyes összeviSSzaságban árasztja el a

világot, a második, melyben ez az ár elapad, s az általa felszínre hozott elemek összehangzóan szervezkednek. Az első stádiumra anyagi gazdagsága és összhangnélkülisége jellemző, ebben élünk mi, a második a kulturális elemek koherenciája által tűnik ki, s ennek példája az ókori közösség, a római köztársaság, melynek egyszerű elemei könnyen egybeolvadtak. Ha tehát az első stádiumban kétségtelen is a kriminalitás emelkedése, úgy a másodikban a vallás, tudomány, munka és közhatalom összhangja valószínűsítő koalíció a büntetendő cselekmények ellen, mint azt Tarde kimutatja."^{29/}

Később Vámbéry eltávolodott ettől a Tarde által sugallott társadalmi képtől, és Liszt komplexebb társadalom szemléletéhez közeledett. 1913-ban megjelent tankönyvében - Lisztre hivatkozva - már a következőket írta: "Új csoportosulások a kriminalitás emelkedését okozzák. Éppugy szaporodnak a büntettek a középkor végén, amikor a terménygazdaság pénzgazdasággá változik át, mint a legújabb korban, amelyet a világgazdaságra való átmenet, az államok gazdasági versenye és a kriminalitásnak ezzel együtt járó proletarizálódása jellemez. A mai büntettes általánosan ahhoz a társadalmi réteghez tartozik, amely az általános előretöréssel gazdaságilag nem tud lépést tartani, vagy a neuraszténikusokhoz, akiknek kriminalitása erőszakos vagy szenvedély büntettekben nyilvánul meg. Csak egyes társadalmi csoportok kriminalitásának vizsgálata tenné lehetővé a büntett specifikus tényezőinek a felderítését. Ezek a tényezők éppugy rejlének a büntettes egyéni sajátosságaiban, mint a külső fizikai és társadalmi /különösen gazdasági/ viszonyokban."^{30/}

Ugyanebből a munkából az is kiviláglik, hogy Vámbéry a Liszt által felállított többtényezős oksági rendszerből a társadalmi, gazdasági tényezőket tartotta fontosabbnak. Erős vonzódást mutatott az un. szocialista kriminológusokhoz. "Ha a szocialista világfelfogás hívei között akadnak is - állapította meg -, akik azt hirdetik, hogy a ma uralkodó individualista társadalmi szervezetnek és a kapitalista rendnek része van a büntettek termelésében, ez nyilván nem csak szocialista igazság. Aki a gazdasági tényező és a büntett okozati kapcsolatot elismeri, nem zárkozhatik el attól sem, hogy a gazdasági té-

nyező szerkezetében, a tőke és a munka helytelen viszonyában kutassa ennek az okozatosságnak a mozgató erejét."^{31/} A szocialista beállítottságu kriminológusok közül Ferri, Menger, Felice művei foglalkoztatták leginkább. Semmi sem állt azonban távolabb tőle, mint a mutatós tételek mechanikus átvétele. Az említettek kritikája sem maradt tehát el. Míg a szocialista szerzők a szegénység és a bűnözés közvetlen oksági kapcsolatát hirdették, Vámbéry szerint a gazdasági viszonyok - és így a szegénység is - csak sok közvetítő tényezőn keresztül befolyásolják a bűnözés, és így a vagyon elleni bűnözés, alakulását. "Valószínűnek látszik - írta -, hogy a gazdasági tényezőknek hatása elsősorban nem is az állandó, bár egyenlőtlen vagyonelosztás, mint inkább a gazdasági egyensúly változásai útján, különösen a válságokban nyilvánul. Termelési rendünk gyakran tultermeléssel jár, amely munkanélküliségnek válik forrásává, s ez viszont a gyengébb jellemeket a büntett mint létfenntartási mód felé tereli. De a gazdasági helyzet még a vagyon elleni bűnözésnek sem egyetlen tényezője."^{32/}

Vámbéry elemzése ugyan meg sem közelítette Engels fejtegetésének mélységét az új gazdasági helyzet következtében kialakult tömeges nyomor demoralizáló hatásáról^{33/}, de vizsgálati módja sok szempontból átfogóbbnak tűnik, mint az un. szocialista kortársaké, akik viszont megelégedtek a nyomor és a bűnözés statisztikai törvényszerűségének regisztrálásával. Vámbéry végkövetkeztetése is egy sokoldaluan determinált álláspontot fejez ki: "Ha tehát a gazdasági tényező hatása éppen nem áll vitán felül, úgy jelentőségét azért sem tagadhatjuk, mert egyéb társadalmi tényezőknek gazdasági háttere kézenfekvő."^{34/}

Balogh Jenő - aki mindenekelőtt a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzésére tett eredményes erőfeszítéseivel lett híres a magyar bűnügyi tudományokban - vizsgálatai során ismétlődően visszatért a gazdasági egyenlőtlenségek és a bűnözés viszonyának elemzéséhez. Egyik első munkája a "Nyomor és bűnözés" címet viselte. Ebben - a haladó polgári gondolkodóktól kezdve az un. szocialistákig - bemutatta a két jelenség oksági kapcsolatára vonatkozó elméletek fejlődését. Szerinte a szegénység és a bűnelkövetés okozati összefüggésének feltárása összefonó-

dott a bűnözés megelőzésének, illetve megelőzhetőségének felismerésével; azt tartotta, hogy Beccaria névéhez fűződik az e tárgy első tudományosan is megalapozott kriminológiai törvény felismerése.^{35/} Nagyra értékelte Quetelet 1829-ben közzétett fejtegetéseit, különösen azt a tételt, amely a bűnözésnek elsődlegesen társadalmi determináltságát hangsúlyozta: "A társadalom magában hordja mindazoknak a büntetendő cselekményeknek a csiráját, amelyeket el fognak követni. Bizonyos értelemben a társadalom az, amely a büntetendő cselekményeket előkészíti, a büntettes csak az az eszköz, amely azokat végrehajtja."^{36/} A konkrét kapcsolati rendszer bemutatása során Balogh ismét Quetelet-t idézte: "... habár a nyomort általában véve rosszra csábítónak tartják, mégis Franciaországnak és Németalföldnek legszegényebb tartományaiban követnek el kevesebb büntetendő cselekményt. A kriminalitásnak veszélye nem jelentékeny az országnak azon részeiben, melynek lakósai, ha szegények is, szorgalmasak és józanok, munkájokkal kielégíthetik szükségleteiket és mely tartományokban a vagyoni egyenlőtlenség kevésbé érezteti hatását és ennél fogva kevesebb kisértést okoz. Ellenben az országnak azon részeiben és különösen azon nagy városaiban, ahol nagy vagyon van összehalmozva, és amelyekben egyuttal a proletárok tömege összegyűl, a vagyontalanok napról-napra észlelték a vagyon egyenlőtlenségét, továbbá a nagy fényűzést, s ennél fogva nagyobb mértékben érzik szegénységüket, és inkább vannak a kisértésnek kitéve. Az ipart űző vidékeken pedig, ahol politikai mozgalmak vagy gazdasági válságok ezer és ezer munkást jólétből egyszerre nyomorba döntenek, ezek a gyors változások gyakran büntetendő cselekményekre vezetnek."^{37/}

Balogh Quetelet társadalmi determinizmusa mellé odaállította a biológiai determinizmus hiveinek álláspontját is. Morel francia elmeorvos fejtegetésében a nyomor mint az öröklés útján kialakuló tulajdonságokat befolyásoló tényező szerepelt. "Az egészségtelen levegő, a rossz táplálék, egészségtelen foglalkozás üzése, az alkoholtartalmu italok fogyasztása, a hiányos tanítás és nevelés, mindezek a szervezetben mély zavarokat okoznak, melyek átöröklés következtében terjednek, sőt növekednek."^{38/}

A magyar kriminológiában talán Balogh volt az első, aki Engelsnek "A munkásosztály helyzete Angliában" című munkájára cím szerint hivatkozott, de abból csak a legfontosabb adatokat, és nem a megállapításokat, következtetéseket idézte.^{39/} Az általa szocialistának tartott szerzők közül Ferri enyhén szociáldarwinista tételére hivatkozott, majd Colojanni gazdasági determinizmusát mutatta be. "A gazdasági tényezőknek - írta - a büntetendő cselekményekre gyakorolt közvetlen hatása abból következik, hogy a büntetett életszükségletei kielégítésének eszközei hiányoznak. A közvetett hatás a társadalmi rend más tényezőinek munkája. Ilyenek: a háború, az iparnak jelenlegi szervezete, a család, a házasság, a nevelés stb. mind hatalmas okai a kriminalitásnak, melyeket azonban a gazdasági helyzet determinál."^{40/}

Balogh az általa bemutatott három, egymástól távoleső álláspont közül leginkább Quetelet tételeit fogadta el. Elismer-
te tehát a nyomor és a bűnözés oksági kapcsolatát, de nem a biológiai determinizmus alapját. A gazdaságot ugyanakkor nem tartotta sem alapvető, sem végső meghatározónak. A nyomor és büntettek kapcsolatáról való gondolkodás, az elérhető ismeretanyag széleskörű feldolgozása indította Baloghot arra, hogy a fiatalkori bűnözés megelőzésének szűkebb értelemben vett büntetőjogi programját kiegészítse a legtágabb értelemben vett társadalom- és szociálpolitikai elképzelésekkel. Mielőtt azonban ezeket áttekintenénk, ismerjük meg Balogh korabeli helyzetjelentését a veszélyeztetett gyermekekről és fiatalokról, a fiatalkori bűnözés alakulásáról és annak okairól.

A statisztikai adatok szerint 1907-ben 17 állami gyermekmenhelyen és az azokhoz tartozó 352 gyermektelepen összesen 45.000 elhagyatottnak nyilvánított gyermeket neveltek. Ennek többszörösére tehető a veszélyeztetett gyermekek és fiatalok száma.^{41/} Összehasonlításképpen: 1979-ben Magyarországon az állami gondozottak száma 33.160 volt, ebből nevelőotthonban élt 24.481. Ezek az adatok azonos nagyságrendet jeleznek az azóta bekövetkezett területi változások és a népességszám csökkenése miatt. A fiatalkori bűnözés következtében kialakult helyzet sem nyújtott derűsebb képet. Ugyancsak 1907-ben Magyarországon 12.108 12-18 éves fiatalot ítéltek el jogerősen büntetett és vétség

miatt /a becsületsértés kivételével/.^{42/} /1982-ben a jogerősen elítélt 14-18 éves fiatakoruak száma 5.527 volt, ez a korosztály különbsége és a történeti határok változása miatt szintén nem jelent számottevő eltérést./

Ha számszerűleg nehéz is kimutatni jelentősebb eltérést a századforduló és napjaink fiatakorai kriminalitása között, a kiváltó okok terén igencsak különböző társadalmi viszonyok fedezhetők fel. Balogh mindenekelőtt a nyomasztó gazdasági helyzetet említi, amelyben a fiatakoruak /12-18 évesek/ nagyobb mértékben kényszerültek kereső munkát folytatni, mint az előző évszázad végén.^{43/} A fiatalok már 12-14 éves korukban gyárakban és ipartelepeken dolgoztak, ahol semmi sem védte őket az éjszakai munkától vagy a tulhajszolástól. "Ha azután az agyoncsigázott, rosszul táplált, kiéhezett gyermek élelmi- vagy élvezeti cikket lop - írta Balogh -, nem lehet tagadni, hogy a cselekmény oka nem egyéni gonoszság, hanem elhagyatottság, illetőleg az a gazdasági helyzet, melybe a gyermek szüleinek hibájából és lehetetlensége folytán jutott."^{44/} A nehéz gazdasági helyzet a nagyvárosban rossz lakásviszonyokkal párosult. "A tulzsufolt munkáslakásokban különböző családok kerülnek egy szobába - folytatta Balogh -, néha 4-6 család is. Ha ezek egyikének-másikának züllött gyermekei vannak, ezek a mindennapi pajtások példájukkal és csaábitásaikkal viszik a többi magukkal."^{45/}

Balogh nemigen tett különbséget a közvetett és a közvetlen társadalmi okok között. Nem tagadta a gazdaság, a nyomor bűnkeltő hatását, de végül is a szülőket és a már züllésnek indult barátokat tette felelőssé a kialakult helyzetért. Nem érzékelte, hogy a közvetlen okok csak kiváltó szerepet töltenek be abban a szűkebb környezetben, amelyben a közvetett, tágabb társadalmi környezettel kapcsolatos okok már tömegeket hajlamosítanak devianciára, bűnözésre. Nyilvánvaló, hogy nem minden szerencsétlenül szegény, nehéz sorsú fiatal lesz deviáns, csavargó vagy bűnöző. Balognak már voltak kortársai, akik felismerték, hogy a hátrányos szociális helyzet jobban hajlamosít a társadalmi szembenállásra, a deviáns viselkedésre, mint az átlagot megközelítő státusz. Tulajdonképpen ezt Balogh sem tagadta, csak nem tisztázta pontosan, hogy milyen szerepet tölte-

nek be e folyamatban az alapvető társadalmi ellentmondások. A társadalmi ellentmondások talaján kialakult hajlamból csak akkor lesz reális magatartás, ha olyan közvetlen kiváltó tényezők hatnak, mint például szegény sorsban nagyon is ellentmondásos szülői gondatlanság. Ezek sem működnek mechanikusan, és hatásuk sem egyforma a szűkebb környezet minden tagjára. Más következményhez vezethet a szülői gondatlanság a legszegényebb néprétegben, mint a felső tízezer tagjai között. Mindkét környezet gyermekéből lehet bűnelkövető, de még azonos típusu bűncselekmény elkövetése esetén is nagyon különböző személyiség fedezhető fel a neveltetési körülmények teljesen eltérő jellege miatt. Balogh érvelésében e disztinkciónak nincs helye, a legfontosabb okoknak a romlott környezetet, az erkölcstelen példát, a szülők szeretetlenségét, szívtelenségét, a családi kötelékek meglazulását, a moralitás nagyvárosi életkörülmények közötti meglazulását, a vallásos érzés és a nemesebb erkölcsi felfogás hiányát, az élvezetvágyat tartotta.^{46/} Ha ezeket tekintjük a legfontosabb okoknak, akkor a mai és a korabeli fiatalok bűnelkövetése között alig találunk különbséget, pedig az elmúlt közel 80 év alatt alaposan megváltoztak a bűnözés alakulását befolyásoló társadalmi viszonyok és így a megelőzés lehetőségei is. Általában: a közvetlen okok ismeretére csak igen sematikus megelőzési program építhető. Balogh ugyan nem ügyelt különösebben arra, hogy a társadalmi mozgásformák milyen mélységéből származnak a kiváltó okok, de legalább hiánytalanul felismerte azokat. Ennek tulajdonítható, hogy az általa felépített megelőzési rendszer mégis viszonylag komplexnek tekinthető.

Balogh mindenekelőtt a büntetőjog reformját tűzte napirendre. Szerinte a konzervatív, megtorló jellegű büntetőjogi felelősség rendszeréről le kell választani a fiatalkorú /12-18 éves/ bűnelkövetők felelősségrevonását, és velük szemben - a rövid tartamu, de határozott idejű fogházbüntetések helyett - a hosszabb tartamu vagy határozatlan idejű szabadságvesztést kell alkalmazni. Balogh úgy vélte, hogy a fiatalkorúak számára a büntetésnek elsősorban nevelést kell tartalmaznia, amely azonban csak akkor hatásos, ha huzamosabb ideig tart. A bűncselekményt elkövetett fiatalkorúval - írta -, "aki sokszor inkább

szerencsétlen, semmint bűnös, meg kell ismertetni a becsületes munkás életet, és meg kell acélozni akaraterijét arra, hogy önuralmat gyakorolva, saját elhatározásából, tisztességes munkával keresse boldogulását és jövőjét."^{47/} Álláspontját, a nevelésnek ezt az alapgondolatát az 1908. évi V. törvény - az I. Büntetőnovella - magáévá tette.

A bűnelkövetővé válás és a bűnismétlés megelőzése érdekében Balogh felvetette a hivatásos pártfogó felügyelői hálózat kiépítését is. Ezt olyan felügyeleti módszernek tartotta, amely képes megállítani a züllés útján elindult, de viszonylag biztonságos családi környezetben nevelkedő fiatalokat. Hasonlóan jó eszköznek tekintette a szabadságelvontást követő időszakban a pártfogó felügyeletet; ennek során - szerinte - az intézkedéseknek a szabadulók támogatására és így a bűnismétlés megelőzésére kell irányulniuk.

Az általa használt "preventív gyermekvédelem" fogalmába azonban nemcsak a pártfogói felügyelet intézménye tartozott volna, hanem a megelőzés büntetőjogon kívüli - főleg igazgatási - eszközeinek rendszere is. "Ha a bűncselekmény oka a család volt - írta -, a méltatlan szülőktől el kell vonni a szülői hatalmat, viszont növelni kell a tisztességes szülők hatalmát a züllésnek induló gyermekkel szemben. Ellenőrizni az iskolai kötelezettség pontos teljesítését. Törekedni kell arra, hogy az iskola ne csak tanítson, hanem neveljen is. Minden alkalmas eszközzel küzdeni kell az alsóbb néposztályok nyomora, tudatlansága és erkölcstelensége ellen."^{48/} A szülői hatalomtól megfosztott családok veszélyeztetett, de bűncselekményt még el nem követő gyermekeit - elképzelése szerint - ugyanazokba a gyermekmenhelyekbe kell elhelyezni, amelyeket az elhagyott gyermekek számára hoztak létre 1901-ben, és amelyeken 1908-ban már 35.000 kiskorú talált "otthonra". Javaslatai találkoztak a kormányzat elképzeléseivel, és 1907. június 13-án, a 60.000 IX/6. szám alatt kiadott belügyminiszteri rendelet lehetővé tette a szülői hatalomtól megfosztott és eddigi környezetében erkölcsi romlásnak kitett vagy züllésnek indult gyermekek menhelyeken történő elhelyezését.^{49/} A menhelyeken azonban általában csak a beteg, gyenge fejlettségű, különös ápolást és

orvosi gondozást igénylő gyermekeket tartották huzamosabb ideig, a többieket, a többséget kiadták "megbízható" gondviselőknek, elsősorban gazdáknak és iparosoknak.^{50/} Ez az intézkedés a legjobb szándék ellenére sem szolgálta a bűnözés megelőzését, viszont megteremtette a gyermekek és a fiatalok kizsákmányolásának új, intézményesített formáját.

Amint az előbb kifejtettekből is kiderül, Balogh kora sikeres büntetőpolitikusi közé tartozott, hiszen javaslatainak többségét elfogadták. A "preventív gyermekvédelem" intézményrendszerének kialakításából azonban csak azt alkalmazta a kormányzat, ami a kor viszonyaiba zökkenőmentesen beépíthető volt, emiatt ezek az eredeti elképzelésekhez képest diszfunkcionálisan működtek. Balogh azonban nem adta fel a harcot; központi, állami intézkedéseket sürgetett a szegénykérdés megoldására. "Nemcsak a magánjótékonyosságra - írta -, hanem a közösségre és az államra is nagy feladatok várnak a meg nem érdemelt szegénység körül. Különösen áll ez, ha a családnak kenyérkereső tagja beteg vagy más okból keresőképtelen, valamint szélesebb néprétegekre is az elemi csapások, gazdasági válságok stb. idején. Ide tartozik a közjótékonyosság és a szegényügy szabályozása, a betegsegélyezés, a munkásbiztosítás stb."^{51/} Balogh a bűnmegelőzés hatékonyságának növelését itt már összekapcsolta az állami szociálpolitika kialakításával. Gondolatai, elképzelései ekkor már messze túllépték a fiatalkori bűnözés, sőt, a tágabb értelemben vett bűnözés megelőzésének problémakörét is; tervei a korszerű polgári államrendezkedés megteremtésére irányultak. Később, aktiv igazságügyminiszter korában jól érzékelhette, hogy Magyarországon milyen kevés lehetősége van a legkorszerűbb eszmék intézményesítésére, a fejlett országokhoz való felzárkózásra. Balogh azok közé a haladó jogászok közé tartozott, akik a századforduló idején az állam erkölcsi felelősségére és a társadalom-védő szerepére hivatkozva követeltek társadalmi reformokat. Az e körbe tartozó tudósok álláspontját igen jellemzően tükrözi Baumgarten Izidor következő megállapítása: "Nem a modern technika vívmányai, melyek nagyobb megerőltetés nélkül könnyen átültethetők kevésbé művelt országokba is, nem a közlekedés könnyűsége, mely a jó és rossz csiráit egyaránt ter-

jeszti, nem az anyagi jólét, mely csak a hidat képzeheti magasabb értékek elsajátítására: a kultura egyedüli fokmérője az az érzékenység, mellyel a társadalmilag erősek - a felsőbb osztályok - a társadalmilag gyengék - az alsóbb osztályok - fizikai és erkölcsi nyomora iránt tanusítanak, és a közömbösség e téren megbosszulja magát már azért is, mert az erkölcsi bajok is fertőző jellegűek, és aki mások betegségeivel nem törődik, saját egészségét is kockáztatja."^{52/}

A szegénység, nyomor és a bűnözés kapcsolatának legösszetettebb bemutatása Irk Albert nevéhez fűződik. A témával foglalkozó elődeihez hasonlóan ő is bemutatta az idevágó nyugati kutatások eredményeit. Elemzése a Vámbéry és a Balogh által alkotott képtől talán annyiban tér el, hogy hosszabban időzött a magukat szocialistáknak nevező kutatók tételeinél.^{53/} Irk mindenekelőtt azzal szerzett érdemeket, hogy elődeihez képest jobban törekedett a magyar valóság bemutatására. Módszertani és szemléleti összefoglalásnak tekinthető a következő, 1912-ben irt megállapítása: "Krimináletiológiailag tehát fontos, hogy a kriminalitás mikénti alakulását - itt csak társadalmi környezetet véve figyelembe - nem kizárólag a tisztán naturális okok: jó termés, alacsony élelmiszerárak stb. szabályozzák, hanem a társadalom uralkodó osztálya által megteremtett külső rend /a termelés és fogyasztás szabályozása, a jövedelemmegoszlás módja stb./ is. Magas gazdasági fejlettség visszas társadalmi renddel a kriminalitás elleni harcban nem tud érvényre jutni."^{54/} Irk véleménye szerint a gazdaság fejlettségi szintje, a gazdasági helyzet szinte minden vonatkozásban befolyásolja a társadalom morális viszonyait. A gazdasági fellendülést "mint napot az árnyék" nyomon követi a közerkölcsök fejlődése, ha viszont a gazdaság stagnál, akkor az erkölcsök visszafejlődnek. A gazdaság és a kriminalitás kapcsolata akkor a legerősebb, ha vannak olyan tömegek, amelyeknek fizikai léte veszélyben van, a nélkülözés tömegekre jellemző, és az önfenntartás ösztöne dominálónak válik.

Irk felismerte, hogy a gazdasági felhalmozás, fellendülés ütemétől mindegyik intézményrendszer elmaradt. A gazdasági átalakulás ugyanis úgy ment végbe, hogy egyidejűleg nőttek a tár-

sadalom vagyoni különbségei, és egyenlőtlenebbekké váltak az elosztási viszonyok. Ez csak fokozódott az urbanizáció okozta drágulással, amely a városok egyes rétegei számára mind nehezebb helyzetet teremtett. Az árak növekedése jól kimutathatóan a vagyon elleni bűnözés rohamos emelkedését idézte elő. Ugyanakkor Irk megállapította, hogy az egyre dráguló élet csak akkor ösztönöz vagyon elleni bűnözésre, ha a kereseti viszonyok nem tartanak lépést ennek mértékével, és a félelem, a létbizonytalanság érzése eluralkodik.^{55/} A legszegényebbeknek Engels szerint azok tekinthetők, akik jövedelmük nagyjából kilencven százalékát élelmezésre költik; e réteg nagyságát Irk igen jelentősnek ítélte a magyar társadalomban, különösen a városi lakosság körében.

A bűnözés megoszlási térképét Földes után Irk is elkészítette, és kimutatta, hogy 1908-ig 1881-hez képest alig történt változás. A bűnözés továbbra is a Tisza jobb partján és a Királyhágón túl volt a legelterjedtebb, ott, ahol a legkeményebbek voltak a természeti feltételek, legalacsonyabb volt a népsűrűség, és a legkevesebb volt az irni-olvasni tudók aránya.^{56/} A városi és vidéki bűnözés hasonló jellegzetességeket hordozott. A gyorsan fejlődő városokban dominált a vagyon elleni bűnözés, míg az erőszakos és az élet elleni bűncselekmények továbbra is a vidéki életmód negatív kísérőjelenségei maradtak. A városokban súlyosabb bűncselekményeket követtek el, és a hivatásos, szokásszerű bűnözők aránya itt lényegesen nagyobb volt. "A város önmagában, mint olyan a kriminalitásnak nem oka - írta Irk -, . A város, mint a faluval szemben a differenciáltabb élet tárgya az összes életjelenséget exagaráltabb alakban hozza felszínre. Az élet sebes hullámozása magasabb ivelésű hullámhegyeket és mélyebb régiókba süllyedő völgyeket produkál. De itt nagyobb az őrizetlenül hagyott ingó vagyon is, ami a vagyon elleni bűnözés előfeltételéül szolgál."^{57/}

Irk kísérletet tett a foglalkozás szerinti megoszlás és a kriminalitás kapcsolatának feltárására is. Megállapította, hogy a foglalkozás a többi faktorhoz /település, életkor, műveltség, vagyoni helyzet/ képest kisebb jelentőségű. A bűnözők között ugyanis az átlagosnál lényegesen több a munkanélküli és a mun-

kakerülő.^{58/} A bűnözésben legaktívabb csoportok ebben az időben még nem voltak elhelyezhetők a foglalkozási strukturában, hiszen éppen a munkából való megélhetés volt elérhetetlen a számukra. Emellett Irk valószínűleg még nem ismerte a társadalom szerkezetére vonatkozó legfontosabb osztályozási, rétegződési elveket, a marxí elmélet nyilván nem jutott el hozzá. Következézetesen szembeszállt viszont azokkal, akik a századelő növekvő kriminalitását a kultúra terjedésének tulajdonították. "Nem a kultúra tehát az új század rohamosan emelkedő kriminalitásának élesztő bacilusa - állapította meg -, hanem a gazdaság visszassága a nagy akadály, amely a kultúra jótékony kifejtésének útjában áll. Vagyis hiába igyekszünk aközben a legmagasabb fokig kifejlesztetni a kulturérzékét az ennek alapjául szolgáló kultúr-szükségletek felébresztésével, ha nem adjuk meg az eszközöket is ezek kielégítésére. Így kerül azután minden magas kulturpolitika ellentétbe az állami rend nyugodt fejlődésével a gazdasági okok miatt."^{59/} Irk tehát a magasabb kulturának kifejezetten bűnmegelőzési szerepet tulajdonított. A gazdasági egyenlőtlenségek viszont véleménye szerint lehetetlenné tették a kulturális esélyegyenlőség kialakulását, és tovább növelték a már meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket, újabb táptalajt teremtvé ezzel a bűnözésnek.

A morális feltételek közül Irk mindenekelőtt az alkoholizmus bűnkeltő hatását vizsgálta. Közvetlen kapcsolatot csak az alsóbb néposztályok erőszakos bűnözése és az alkoholfogyasztás intenzitása között tudott bizonyítani. "S bár a nyomor az ember természetében rejlő szükségletet az élvezetek után sok irányban elterelíti - írta -, mégsem tudja teljesen kiirtani az ösztönélet primitív megnyilvánulását a mámor után. Ott, ahol a magasabb esztétikai élvezetek utáni vágy felébresztése és ennek kielégítésén nyugvó fejlesztése ismeretlen, abban keresik igen természetesen a mámor forrását, miben megtalálhatják, s miben elérhetik."^{60/}

A család mint közösségi kriminogén tényező nem szerepelt vizsgálatában. Látványosabb kapcsolatot érzékelt ugyanakkor a törvénytelen születések és a kriminalitás között. E téren viszont csak olyan külföldi adatai voltak, amelyek a bűnözők kö-

rében mutatták ki a törvénytelenül születettek arányát. Ismeretlen volt azonban a hasonló sorsuak hányada a lakosság körében, így csak valószínűsíteni lehetett a két jelenség közötti okozati kapcsolatot. Irk a válások emelkedését is a moralitás hanyatlásának tulajdonította. Mig 1881 és 1890 között az ezer házasságra jutó válások országos átlaga 7,5 volt, addig 1908-ban ennek ötszöröse, 37,5. A rohamos emelkedés még ennél is jellemzőbb a gyorsan fejlődő fővárosra, ahol 1908-ban az ezer házasságra jutó válások aránya elérte az 58-at.^{61/} A válások és a gazdasági helyzet, a válások és a bűnözés kapcsolatának feltárása Irk fejtegetésében elmaradt.

Oksági elméletének összefoglalásánál Irk megállapította, hogy az un. akut kriminalitásnál a bűncselekmény a bűnelkövető életében csak epizód, nem az életmód jellemzője, és mindenekelőtt külső, környezeti hatásokra vezethető vissza. A krónikus kriminalitás szerinte az, amely elsősorban a belső tényezőknek tulajdonítható. Mivel azonban az akut kriminalitás az elterjedtebb - vallotta -, a társadalmi tényezők lényeges főlényben vannak a biológiai, öröklött tulajdonságokkal szemben.^{62/} A környezeti hatások tulsulya "minden kriminálétiológiai kutatás felemelő tudattal eltöltő eredménye" - jegyezte meg. Mig ugyanis "a kriminalitás biológiai tényezőivel szemben az emberi erő kifejtés csak kis latitudine-ök között mozoghat, addig a társadalmi tényezőkkel szemben kifejtendő küzdelemben a tudatos kriminálpolitika és az ezen tulterjedő szociálpolitika szabad pályán veheti fel egymással a nemes versenyt."^{63/} Annak részletes kifejtése azonban, hogy milyen jellegű intézkedések, reformok stb. jelenthették volna e verseny tartalmát, Irk eszmefuttatásából már hiányzik.

Irk igen komplex módon mutatta be a társadalmi környezet bűnkeltő hatását. Képes volt annak a bonyolult determinációs folyamatnak az érzékeltetésére, amelynek során a gazdasági okok áttételeken keresztül közvetett okokká válnak. Ilyen kapcsolatot mutatott ki a nyomor és a kultúra, a kultúra és a bűnelkövetés között. Találhatunk azonban nála olyan fejtegetéseket is, amelyeket a mechanikus determinizmus jellemez. Nem érzékeltette például azt, hogy a gazdasági, földrajzi adottságok milyen át-

tételeken keresztül hatnak az érintett lakosság morális jellemzőinek alakulására. Ez azonban nem sokat von le Irk értékeiből. Ebben a korban ugyanis ő volt az, aki a legbátrabban és legkövetkezetesebben hangoztatta a társadalmi, környezeti tényezők tulsulyos szerepét, és ebben az összefüggésben ösztönzött a megelőzési tevékenységre is. Földeshez és Baloghhoz hasonlóan Irk is azt állapította meg, hogy a büntetőpolitikai eszközöknek feltétlenül ki kell egészülniük szociálpolitikai megoldásokkal, csak így valósulhat meg a bűnözés elleni hatékony küzdelem.

A társadalmi problémák iránt kevésbé fogékony szakemberek a szegénységből eredő bűnözési problémákat pusztán büntetőpolitikai eszközökkel kívánták megoldani, példaként használva fel a fejlett nyugat-európai országok jogpolitikai törekvéseit. Ez az irányzat azonban az eddig ismertetettől eltérő, másik vonulata a magyar bűnügyi tudományok fejlődésének. Az ide sorolható szakemberek nem kutatták a szegénység okait, nem keresték társadalmi összefüggéseit, inkább a tüneti kezelés intézményesítésén fáradoztak. Miután a hatalom számára mindig a szankcionálás a legegyszerűbbnek tűnő megoldás, az általuk javasolt büntetőjogi intézkedések előtt általában nem voltak komolyabb politikai akadályok. Érdekes megfigyelni azt is, hogy a két vonulat képviselői sohasem keveredtek egymással. A dologházak hívei között nem volt olyan tudós, aki a szegénység és a bűnözés kapcsolatának mélyebb összefüggéseit kutatta volna.

Nagyiványi Fekete Gyula már 1891-ben közzétett munkájában javasolta a csavargók és a koldusok dologházi elhelyezését. Távolról sem tanusított olyan gondosságot a csavargás és a koldulás társadalmi jelenségének feltárásában, mint például Balla Károly 1841-ben. Megállapította, hogy ki tekinthető csavargónak és koldusnak, majd javasolta dologházban történő megbüntetésüket. "Csavargó az a lény - írta -, kinek nincs biztos lakhelye, nincs megélhetési alapja, ki nem gyakorol semminemű ipar-ágot, mert erkölcsi szervezetének alapbűne a tétlenség.... Rá nézve jutalom a börtönbüntetés, mert elviszi őt meleg szobába, a nélkülözés hónapjaiban meleg ételt biztosít neki; ő itt jól érzi magát, mert folytonos és nehéz munkára kötelezve nem lévén egy ideig, üldözés nélkül folytathatja könnyű életmódját. Nem

a szabadságvesztés az ő büntetése - csakis a produktív munkát tekinti annak."^{64/} Nagyiványi a koldust is ugyanolyan veszélyesnek tartotta, mint a csavargót: "A munkaképes koldus jogellenesen csikarja ki a társadalom vagyonos osztályai jövedelmének egy részét."^{65/} A koldus szerint csak abban különbözik a csavargótól, hogy az utóbbinak gyakrabban van családja, ahova visszatérhet, és néha még vagyont is hagy hátra. Az igen nagyvonalúan jellemzett elkövetői körrel szemben - amelynek létszámát felületesen 5 ezerre tette - szükségesnek látta dologházak felállítását, ahol a megtorlás helyett a nevelést, a munkára nevelést kellett volna előtérbe helyezni. Bár erről is sajátosan alakult a véleménye: "A dologházakba nem azért zárjuk be a csavargókat és társaikat, hogy a társadalomra nézve egy időre kártékonnyá lenni szünjenek meg, de azért, hogy jellemükön változtassunk, belőlük használható munkásokat idomítsunk; a dologháznak a szó szoros értelmében javító intézetnek kell lennie."^{66/} Kár, hogy nem fejtette ki a szerző, hogy mi lesz azokkal, akiknél az "idomítás" sikerrel járt. Mit kezdetett volna ugyanis a századforduló munkanélküliekkel tulzsufolt közösségében az a megjavult csavargó, aki már komolyan dolgozni akar? Elmehe-tett Amerikába, mint társai, akik még nem lettek csavargók, börtönviseltek, csak egyszerűen nem találtak megélhetést a hazában.

Ha pusztán jogdogmatikai szempontból vizsgáljuk a javaslatot, az kétségtelenül haladónak tekinthető, hiszen a cselekménnyel arányos megtorló jellegű büntetés helyett a nevelést hangsúlyozta. Mégpedig akkor, amikor a büntető felelősségrevonás egész rendszere a megtorlás konzervatív elvén alapult, és a fiatalok elkövetők nevelésének gondolata is éppen csak ébredezett. Az 1879-es Kbt., amely eddig a csavargást és a koldulást pönalizálta, nem tette lehetővé sem a nevelést, sem az elítéltek munkáltatását, kifejezetten tiltotta a kényszermunkát.

A Kbt. nem differenciálta a csavargók, a munkanélküliek széles rétegét. Az ebből eredő nagyon rossz helyzetre Pékári Ferenc főkapitányhelyettes hívta fel a figyelmet. "A csavargás miatt elítélt férfiak 37%-át, a nők 31%-át önfenntartásukra képtelen azok az egyének alkotják - írta -, akik kórházaink,

valamint megfelelő foglalkoztató és egyéb intézményeink elégtelensége, illetve hiánya miatt végnyomorukban, többnyire saját kérelmükre tető alá rendőri fogházba helyezendők és a legszükségesebb táplálékkal ellátandók."^{67/} A szociálisan elesettek mellett azonban fogházakban töltötték csavargás miatt kiszabott büntetésüket azok is, akiknél más bűncselekmény nem volt megállapítható, viszont önhibájukból munkaviszonnyal és lakóhellyel nem rendelkeztek, megélhetésükről számot adni nem tudtak. Ide tartoztak továbbá az olyan kétes foglalkozásuak, mint a szerencsejátékosok, zugírásszok, zálogjegyszédelgők, prostituáltak kiktartottjai, álhirlapírók. Végül csavargónak minősültek a sokszorosan büntetett előéletű "javíthatatlan gonosztevők", akik bűncselekményből tartották fenn magukat, de éppen nem folyt ellenük büntető eljárás.^{68/} Pekári mindenekelőtt az első kategóriába tartozó elesett, beteg és támogatásra szoruló munkaképteleneket kívánta kivonni a büntetőjogi felelősség alól, számukra szociálpolitikai megoldást tartott szükségesnek. A középső két kategória számára látta célravezetőnek a kényszerszermunka következetes alkalmazása mellett a dologház felállítását. Azt a gondot is megoldotta, hogy milyen munkát biztosítsanak a dologház falai között egy olyan időszakban, amelyben a szabad társadalomban nagyarányú munkanélküliség van: "... az államhatalom inkább égesse el, semmisítse meg a rabok által előállított produktumot, semhoggy továbbra is viselje a külföldi látogatóinknak azt a vádját, hogy maga az államhatalom tanít és szoktat tunyaságra, restségre és munkátlanságra."^{69/} A "javíthatatlan gonosztevők" számára Pekári szerint már a dologház sem elegendő büntetés, ezért meg kell honosítani a szigorított dologház intézményét.

Finkey a csavargást és a koldulást a bűnözés melegágyának tekintette. Ebből kiindulva dolgozta ki a hatékony megelőzés komplex társadalmi programját 1905-ben. Pekárhoz hasonló módon jelezte a hatályos jogszabályok elégtelenségét, és differenciált intézményrendszer kialakítását indítványozta. Mindenekelőtt menedékházak felállítását javasolta azok számára, akiket "akaratukon kívül" fekvő balsors kényszerített a koldulás, a vándorlás útjára."^{70/} "Egy modern államnak - írta -, mely a szociá-

lis hajlamokkal szemben nem akarja strucc módjára fejét a homokba dugni, a koldulás, az alamizsnagyűjtés végleges megszüntetését kell célul kitűznie, ez pedig csak megfelelő számú menedékház /koldustelepek, szegény-kórházak, iszákosokat gyógyító intézetek és gyógyletartóztató intézetek/ felállításával érheti el. E menedékházak, éppen úgy, mint a kórházak, tisztán jótékonyági, emberbaráti intézetek, ahol a beutaltak - miután munkára képtelenek - rendszeres munkakényszer alatt nem állnak, csupán a házirend s esetleg az intézet körüli munkára kötelezve, hanem tisztességes ételmezt, tiszta hajlékot, s amennyiben szükséges, orvosi segílyt kapnak."^{71/} Elképzelése szerint a menedékházakba közigazgatási határozattal határozatlan időre történne a beutalás.

A munkát kereső, munkaképes személyek számára munkaközvetítő intézetek létrehozását javasolta. "Az állam nem nézheti tétlenül - írta -, hogy egyes néposztályok az év nagy részében munka, foglalkozás nélkül legyenek, és a szegénység által üzetve vándorbotot ragadjanak a kezükbe s eleinte itthon kóboroljanak, majd felszedjék magukat s ezrével, tizezrével hagyják el hazájukat..."^{72/} Finkey elképzelése szerint a munkaközvetítő intézetek lényegileg önkéntes dologházak lettek volna, amelyekbe nem a bíróság vagy a közigazgatási hatóság határozata alapján kerültek volna az érintettek, hanem önkéntes jelentkezés után az intézet igazgatója döntött volna ügyükben. Az elhelyezés tartama alatt - amely maximum 1 hónap lehetett - foglalkoztatni kellett volna őket, és mindent elkövetni, hogy rendszeres jövedelmet biztosító állandó munkát találjanak számukra.

A 18 évesnél fiatalabb gyermekek, serdülőkoru csavargók és koldusok számára külön ún. munkásiskolák létrehozását javasolta. Főleg a támasz nélkül maradt árvákat, a bűnözők, a koldusok, a csavargók gyermekeit sorolta ide. A beutalást ezekben az esetekben a gyámhatóság végezte volna, és az intézeti nevelés 2-3 évig vagy addig tartott volna, amíg a fiatal saját eltartásáról gondoskodni nem tud.

A csavargók és a koldusok fennmaradó rétegei számára látta indokoltnak Finkey a dologházak felállítását. "A dologház

- irta - egyrészt gyűjtőhelye a közveszélyes elemeknek, s így a visszaesés meggátlására szolgáló biztosítási intézet, másrészt a legszigorubb munkaiskola, a dologkerülő, munkabíró egyéneknek kényszeriskolája." Ide határozatlan tartamban, bírói ítélet alapján kerültek volna az elítéltek. Az állampolgári jogok garanciális védelme érdekében Finkey csak a büntető bíróságot ruházta volna fel a személyiségi jogok ilyen súlyos korlátozásának jogkörével.

Finkey - anélkül, hogy a csavargás és a koldulás kialakulását mélyebb összefüggéseiben elemezte volna - meghatározta azokat a csoportokat, amelyek számára differenciált bánásmód alkalmazása lett volna indokolt. Az intézményekre vonatkozó elképzeléseit a legkorszerűbb polgári modellek alapján körvonalazta. Az általa felállított rendszerben csupán az egyik és talán végső eszközként jelent meg a büntetőjogi szankcióként alkalmazható dologház. Nem véletlen, hogy a gazdasági bajokkal küszködő Magyarországon csak ez valósult meg maradéktalanul. Viszont Finkeynek és Pekárinak része volt abban, hogy a dologház még a legszigorubb gazdasági válságok idejében sem vált a magyar büntető igazságszolgáltatás alapintézményévé. A csavargók, a koldusok, a szegények differenciált ábrázolása felébresztette a felelős szakemberek lelkiismeretét, ennek következtében elmaradt a szegénység széleskörű pönalizálása.

A dologház létrehozása

Az előbbiekben kifejtett "ideológiai" előkészítés után 1913-ban sor került a közveszélyes munkakerülésről szóló törvény megalkotására.

Az 1913. évi XXI. tc. indokolása a korábbi jogszabály fogyatékoságain és a polgári országok példáján okulva szociológiailag is jellemezte a közveszélyes munkakerülőket üldözendő csoportját. "Oly emberekkel áll szemben a kérdésnél a törvényhozás, akiknek zöme munkátlanul jár be városokat, országokat; sem otthona, sem hozzátartozója, sem szűkebb társadalmi köre nincs. Rendes keresetforrást nem ismer, csak az éhségtől hajtva szánja rá magát olykor-olykor valami csekélyebb munkára. Ha

azonban teheti, más módon biztosítja megélhetését, koldul, kisebb-nagyobb lopásokat követ el, mások gyöngeségeit szédeltetésre használja ki, s ha az alkalom úgy kívánja, gyujtogat, rabol és gyilkol is. A csavargó a társadalom nem tudatos ellensége, csak tehetetlen parazitája. Nem vezeti nyerészkedési vágy, de elzárva rendes megélhetés forrásaitól vagy irtózva a komolyabb erőfeszítéstől, minden belső harc, minden küzdelem nélkül támad a mások java ellen, ha arra mód nyílik ... Ennek az állapotnak különböző forrásai lehetnek, de veszélyessé minden esetben a jellembeli fogvatartósságok teszik, amelyek a munkakerülőt - igaz ugyan, mint tehetetlen bábót, de tényleg mégis gyakran mint veszedelmes büntetett - hozzák a jogrenddel összeütközésbe..."^{73/}

A törvény precízen foglalta tényállásokba a közveszélyes munkakerülés alap- és minősített eseteit. A közveszélyes munkakerülés kihágását az a keresetre utalt munkaképes egyén valósítja meg, aki munkakerülésből csavarog, vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat. A minősített esetek a következők:

- a tettes visszaesőként követi el a büntetett,
- a tettes magát vagy családját munkakerülő életmódjával erkölcsi romlásnak teszi ki,
- olyan tények merültek fel, amelyekből meg lehet állapítani, hogy a tettes rendszerint bűncselekmények elkövetéséből tartja fenn magát,
- a tettes nyilvános vagy közönségnek nyitva álló helyen tiltott szerencsejátékból tartja fenn magát, vagy mások szenvedélyét, könnyelműségét, tapasztalatlanságát vagy értelmi gyöngeségét üzletszerűen kihasználja,
- a tettes kéjnővel vagy tiltott kéjelgésből élő nővel tartatja ki magát.

A felsorolt minősített esetekben a törvényben meghatározott fogház- vagy pénzbüntetés helyett a bíróság a tettest dolgházba utalhatja, "ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja". /7. §/

A törvény 7. §-a határozta meg azokat a legsúlyosabban minősített eseteket, amelyek előfordulása esetén fegyház, börtön vagy legalább háromhavi fogház letöltése után kerülhetett

sor dologházi elhelyezésre. Erre az élet, testi épség, szemérem vagy vagyon ellen elkövetett büntett vagy vétség megvalósítása esetén kerülhetett sor, ha a bíróság megállapította, hogy az adott cselekmény a tettes munkakerülő életmódjával volt összefüggésben. "Az ilyen elítéltet a szabadságvesztés büntetés végrehajtása után kell a dologházba szállítani. A bíróság azonban ítéletében elrendelheti, hogy a fogházra ítélt ezt a büntetést is a dologházban állja ki." "A dologházba utalás határozatlan időre szól, de tartama egy évnél rövidebb és öt évnél hosszabb nem lehet. Ebbe az időbe a dologházba végrehajtott fogházbüntetés tartamát nem lehet beszámítani." /10. §/

A magyar törvényi megoldás tehát a közveszélyes munkakerülés tradicionális büntetése /fogház vagy pénzbüntetés/ mellett, alternatív megoldásként tette lehetővé a dologházi elhelyezést. Ez - megfelelő végrehajtási feltételek esetén - haladó jogintézménynek lett volna tekinthető, hiszen elvileg a munkára nevelést szolgálta volna. E cél érdekében határozták meg az elhelyezés időbeli határait, tekintve, hogy az átnevelés időigényes folyamat. Az átnevelés ösztönző eszköze a feltételes szabadságra helyezés lett volna. Ennek feltételeit a törvény 14. §-a a következő módon határozza meg: "A felügyelő hatóság a dologházba utaltat feltételes szabadságra bocsátja, ha az intézetben legalább egy évet töltött, kellő szorgalmat és jó viselkedést tanúsított, és egyéniségének átalakulása folytán alapos reményt nyújt arra, hogy szabadon bocsátása esetében munkás és rendes életmódot fog folytatni, és ha számára megfelelő munka biztosítva van. Feltételes szabadságra kell bocsátani azt is, aki az intézetben az öt évet letöltötte." A feltételes szabadságra helyezés tartama 1 év volt. Súlyos magatartási szabályszegés vagy újabb, e körbe tartozó büntett elkövetése esetén a feltételes szabadság tartama alatt a dologházi elhelyezést ismét el lehetett rendelni; ennek időtartama újra az eredeti szabályok szerint alakult.

A törvényhozó szándéka azonban nem deríthető fel pusztán a jogszabály szövegének tanulmányozása alapján. Meg kell vizsgálni azt is, hogy milyen eszközöket bocsátott rendelkezésre a

deklarált célkitűzések megvalósításához. Mint látni fogjuk, nem történt meg az átneveléshez szükséges feltételek biztosítása. A létrehozott intézmények csak arra voltak alkalmasak, hogy lejárássá a speciális prevenció és a nevelés eszméjét, és ismét előtérbe kerüljön a megtorlás elve.

A törvény 11. §-a szerint "dologházul az igazságügyminiszter addig, amíg e célra megfelelő külön intézetek nem állíttatnak, valamely országos büntető intézetet, bírósági fogházat stb." jelöl ki. A törvény 1916-ban lépett hatályba. Ebben az évben a jászberényi járásbírósági fogházban rendezték be a férfi, a kalocsai törvényszéki fogház egy elkülönített részében a női dologházat. Az ideiglenes jelleggel felállított dologházak később véglegessé váltak, az első világháború után újabb dologházak már nem létesültek. Ennek megfelelően a törvényben foglalt haladóbb jellegű büntetésvégrehajtási koncepció megvalósítása végérvényesen megfeneklett.^{74/} Régi intézményekben, régi személynél alapvetően új koncepciót aligha lehetett realizálni. A dologházak belső rendjében a munkakényszer és nem a munkára nevelés dominált. Az elítéltek napi 10 órát dolgoztak, mezőgazdasági vagy egyszerű kézműipari tevékenységben szereztek jártasságot. Ezek a munkatevékenységek nem voltak alkalmasak arra, hogy megkönnyítsék a szabadulás utáni munkavállalást, ez pedig előfeltétele lett volna a feltételes szabadlábra helyezésnek. A nevelésnek legfeljebb nyomait lelhetjük fel a vallás- és iskolai oktatásban.

Az eredeti koncepció és a megvalósítás módja közötti hatalmas űr azt eredményezte, hogy az ítélkezési gyakorlat szinte látványosan mellőzte a dologházi elhelyezés elrendelését. A tettarányos felelősség talaján álló gyakorlati szakemberek számára a dologházi elhelyezés túlságosan szigorú büntetésnek tűnt, s azt is tudták, hogy a dologház az átnevelés megvalósítására alkalmatlan forma.

Ez tükröződik a korabeli ítélkezési gyakorlat statisztikai adataiban is /ld. az 1.sz. táblázatot/.

1.sz. táblázat: A magyar bíróságok által az 1913. évi XX. tc. alapján jogerősen dologházi elhelyezésre ítélték aránya

Év	Királyi járás- bírósa- gok és törvény- székek által jogerő- sen el- ítéltek száma	Azonnali dologhá- zi el- helyezés	Szabadság- vesztés utáni do- logházi elhelye- zés	Dologházba utalás összesen	Dologházra i- télték a jog- erősen elítél- tek százalé- kában
	/fő/	/fő/	/fő/	/fő/	/%
1921	40002	11	-	11	0,03
1922	55149	20	-	20	0,04
1924	71143	14	24	38	0,05
1925	63176	7	5	12	0,02
1926	61193	19	5	24	0,04
1931	52336	9	2	11	0,02
1932	50783	6	3	9	0,02
1933	53251	9	1	10	0,02

Az adatok tanúsága szerint a dologház mint büntetési forma ellen kiszabásának mellőzésével tiltakozott a joggyakorlat. Az ma már történelmietlen kérdésfelvetés és mellesleg kideríthetetlen is, hogy a tiltakozás a törvényben foglalt elveknek, vagy az elvek megvalósításáról nem gondoskodó büntetésvégrehajtási gyakorlatnak szólt-e inkább. Az mindenképpen megállapítható, hogy a jogalkotó az átnevelés, a személyiségformálás büntetésvégrehajtási eszméjét komolyan lejáratta azzal, hogy nem biztosította hozzá a megfelelő feltételeket.

A törvényt azonban szélesebb társadalompolitikai összefüggések szempontjából is élénken bírálták. A dologházak létrehozásában sokan a szegénység általános pönalizálását látták. Hiányolták, hogy a törvény nem kötelezi a hatóságokat annak bizonyítására, hogy a "vádlott" a létfenntartásához milyen esz-

közöket vett igénybe, és vajon nem a kényszer, a kétségbeesés vitt-e a munkakerülésre, csavargásra, koldulásra. Továbbá: nem volt megoldott azok védelme, akik foglalkozásuk jellegénél fogva az évnek csak meghatározott részében vagy bizonyos periódusokban voltak csupán képesek kereső foglalkozást folytatni. Nem számolt a jogszabály azzal a lehetőséggel sem, hogy a munkaerő tulkinálat miatt sok munkáltató olyan méltánytalan munkafeltételeket teremtett, amelyek miatt a "vádlott" munkaviszonyának megszüntetésére kényszerült. Mindezek a századforduló után széles tömegeket érintettek, kitéve azokat a létfenntartás gondjai mellett a büntető eljárás veszélyének is. A jogszabállyal szembeni legfontosabb fenntartást Vágó János fogalmazta meg: "A tervezetnek nem lett volna szabad kitérnie annak igazsága elől, hogy legalábbis egyenlő fontosságú feladat megélhetést nyújtó munkaalkalmak megteremtése a dolgozni akaró munkanélküliek számára, mint a dolgozni nem akarók megrendszabályozása. Mert hiszen ha sikerülni fog a csavargót munkás élethez szoktatni, nem tehet-e majd jogos szemrehányást az államhatalomnak, ha kiszabadulván nem lesz képes a legjobb igyekezet mellett sem munkához jutni. Nem lehet vitás, hogy az állam szociálpolitikai tevékenysége kiegészítő része a kriminálpolitikának."^{75/}

Egy dologban, persze, nincs igaza Vágónak. Nem a szociálpolitika a kriminálpolitika kiegészítő része, hanem megfordítva. A szociálpolitikai eszközök segítségével kell megoldani az egyenlőtlenségekből származó társadalmi konfliktusokat. A büntetőjogi eszközök csak legvégső esetben alkalmazhatók, amikor a társadalom cselekvő segítsége az egyén körültekintően bizonyított vétkeisége miatt bizonyul eredménytelennek, és a társadalom védelme a szankcióval való beavatkozást feltétlenül indokolja.

A szegénység és a vele összefüggő bűnözés kezelése a két világháború között

A vesztes háború, a Tanácsköztársaság bukása után a magyar történelem gazdasági, politikai válságokkal terhes évtizedei következtek. A korábban megindult ellentmondásos modernizá-

ció már nem jelentett valódi fejlődést az ország lakossága számára. Tovább növekedett ugyan a városi lakosság aránya /a korábbi 20%-ról 38%-ra/, de ez az ipari munkaalkalmak lényeges emelkedése nélkül valósult meg. A magyar ipari munkásságnak csak a fele, az összes keresők lo%-a dolgozott gyáripárban. Az újonnan alapított iparvállalatok - főleg a könnyűipar területén - tömegesen foglalkoztattak tanulatlan vagy betanított munkaerőt. Ezek aránya a korábbi egyhatodról több, mint egy-negyedre emelkedett. Ezzel párhuzamosan nőtt a női munkaerő aránya; a harmincas évek végén a gyáripárban már minden harmadik munkás nő volt. A válság tetőzésekor, a harmincas évek elején minden harmadik munkás állástalan volt, de az egész korszakban soha nem esett lo% alá a munkanélküliek aránya.^{76/} A két világháború közötti szegénység arányát Ferge Zsuzsa a lakosság 55-75%-ára becsüli. "Hangsúlyozni kell azonban - írta -, hogy legalább a harmincas évek közepéig, de jórészt még később is, 'a szociális szegények' jelentős része szegényebb volt, mint az I. világháború előtt, s hogy a pauperizmus /szintén legalább a válság éveiben/ félmillió feletti, olykor az 1 milliót közelítő tömegű lehetett."^{77/}

A hatalom a kezelhetetlennek tűnő társadalmi ellentmondások enyhítése érdekében taktikázni kezdett. Aligha engedhette meg magának többé ugyanis a paraszti tömegek "társadalmi kívülrekesztésének luxusát". "Szüksége volt a paraszti bázisra - írta Berend T. Iván -, hogy a munkássággal szemben politikai, s ha kell, katonai erőként is támaszkodhasson rá." Ezért elodáztathatlanná vált a földreform. Ez a magyarázata annak, hogy Magyarország a legegységertelműbb ellenforradalmi kurzus hirdette meg a földreformot. Igaz az is - állapította meg Berend T. Iván, hogy ez volt a térség legmérsékeltebb földosztása; a művelhető területeknek alig 6%-át vették igénybe erre a célra. Jellemző, hogy az életképtelen törpeparcellák tulajdonosainak száma már a harmincas évek közepére megkétszereződött.^{77/}

Ferge elemzése szerint a hatalom ügyesen manőverezett a tekintetben is, hogy a munkásság, a szegényparaszság és a pauperizmus kérdéseit külön-külön kezelte, ennek következtében a strukturális szegénység három legnagyobb csoportját elszige-

telte egymástól. "Minden intézmény - írta Ferge - annak elhitése-elfogadtatása érdekében működött, mintha valóban más intézmények szolgálnák egyik vagy másik elnyomott osztály vagy osztályfrakció ügyét: mintha a társadalombiztosítás a "munkások" ügye lenne és szinte csak az övék; a földkérdés, a Zöldkereszt, és az un. 'produktív szociálpolitika' a 'falú' vagy a 'parasztság' ügye lenne - és szinte csak az övék; s mintha a szegényügy, a 'magyar norma' a szegénykataszter, a szükség- és inségmunkák 'racionális szabályozása' a 'szegények' előbbiektől független intézményei lennének. ... A hatalom végeredményben ahhoz is elég erős és taktikus volt - folytatja -, hogy ennek a 'társadalompolitikának' a logikáját rákényszerítse mind az elnyomott osztályokra, mind pedig a baloldal egészére."^{79/}

A radikálisan gondolkodó magyar értelmiség - ha egyáltalán megtűrték az országban - nem bízhatott a hatalomtól származó átfogó társadalmi reformokban. A szegény-kutatás ezért ritkán tartalmazott átfogó politikai követeléseket, helyette egy-egy társadalmi réteg szociális biztonságának növelésére, létbizonytalanságának csökkentésére törekedhetett. Az igazság az, hogy a szegénység valóságű leírása is forradalmi bátorságot feltételezett a két világháború közötti Magyarországon.

A szegényügyi politikát tehát nem a haladó értelmiség befolyásolta; a hatalom tartotta azt kézben az előbbieken jellemzett megosztó politika jegyében. Jellemző, hogy mindvégig alapkérdés maradt az, hogy állami feladatnak tekinthető-e a szegénység enyhítése, vagy az egyházi, a társadalmi, illetve a magánjótékonyosság hatáskörébe tartozik-e. Miután a dilemma végig nem dőlt el, az alapvető gazdasági, társadalmi ellentmondások következtében kialakult tömeges szegénység intézményes enyhítése is elmaradt.^{80/}

A szegénység és a bűnözés összekapcsolódása a tudományos kutatásban még a szegény-kutatáshoz képest is csak kivételesen fordult elő. A hatalom képviselői számára maguk a kriminológiai kutatások is kényelmetlenné váltak, rákerültek a nemkívánatos ismeretek listájára. A kriminológia első virágkora ezzel véget is ért, hiszen a büntetőpolitika tudatosan negligálta korábbi .

kutatásainak eredményeit, ujakra pedig nem tartott igényt. A korszak elején felhasznált ugyan egyes, a kriminológiától származtatható ismereteket /például 1928-ban a megrögzött büntetésekkel szemben létrehozott szigorított dologház kialakításánál/, ezeket az intézkedéseket azonban a korábbi büntetőpolitikai javaslatokhoz képest tudományosan kevésbé készítették elő, empirikusan is kevésbé voltak megalapozottak, így a konzervatív irányba visszaforduló, megtorláson alapuló büntető felelősségi rendszer könnyen felhasználható eszközzé váltak.^{81/} Az előző korszakban a kriminológia a bűnözés okainak és feltételeinek ismeretében komplex, a társadalompolitika több területét érintő megelőzési programot kínált. A válságokkal küszködő uralkodó osztály azonban akkor még nem igényelte, most pedig már kifejezetten tiltotta az ilyen javaslatok előterjesztését. Nem tartotta feladatának a bűnözés társadalmi szintű kezelését, előtérbe helyezte a megfélemlítést, a következetes megtorlást, a megelőzés helyett a kemény büntetést.

Ebben a politikai légkörben különösen értékes azoknak a munkássága, akik ragaszkodtak a háboru előtti pozitív hagyományokhoz, és kutatási eredményeik társadalmi hasznosításának legkisebb reménye nélkül vizsgálták a szegénység és a bűnözés társadalmi összefüggéseit. Közülük is kiemelkedik Hacker Ervin, a pécsi, majd később a miskolci jogi akadémia tanára. Sokat foglalkozott a háboru bűnözésre gyakorolt hatásával. Azt észlelte, hogy ez a hatás késleltetve jelentkezett. A bűnözés 1924-ben tetőzött, ekkor a 100 ezer 12 éven felüli lakosra eső elítéltek száma 75%-kal volt magasabb, mint 1921-ben.^{82/} A háboru azonban nem csak az össz-bűnözés alakulását befolyásolta, hanem strukturális változást is eredményezett. Átmenetileg megnövelte a nők és a fiatakorúak bűnözési aktivitását. Az össz-bűnözésben a nők aránya 1909-ben 15,1% volt, 1917-ben viszont elérte a 43,1%-ot, s még 1925-ben is csak 24,1%-ra esett vissza. 1909-ben a fiatakorú bűnelkövetők /a 12-17 évesek/ az össz-bűnözés 16,0%-át, 1917-ben már 26,2%-át alkották. E jelenség mindenekelőtt a társadalmi "kapillaritásban" nyert magyarázatot Hackernél. A harctérre vonuló katonák helyét ugyanis a munkaadoknál átvették a nők és a gyermekek, és ez a társadalmi fe-

szültség éveiben kriminalitást növelő tényezővé vált. A háboru azonban nemcsak ilyen módon demoralizálhatott, hanem szétzüllesztette a családot, hatására növekedett a felügyelet nélkül maradt fiatalok tömege. Új beilleszkedési gondokat jelentett a volt katonák számára a polgári életbe való visszatérés, a megélhetési gondok fokozódása és az általános elszegényedés is.^{83/}

Hacker átfogó elemzést adott Budapest bűnözéséről. Arra a megállapításra jutott, hogy a városok kriminalitása sokkal inkább összefügg a gazdasági tényezőkkel, mint a vidék bűnözése. A városok - szerinte - sokkal erőteljesebben viselték magukon a kapitalista berendezkedés alapvető jegyeit. Az utóbbiak közül különösen részletesen elemezte a munkanélküliséget, feltételezve, hogy az közvetlen kapcsolatban áll a vagyon elleni bűnözéssel. Ez a bűncselekmény-fajta pedig - a lakosság összlétszámához viszonyítva - már évtizedek óta Budapesten volt a legnagyobb. Ugyanakkor a munkanélküliek többsége is a fővárosban élt; 1924-1928 között a munkanélküliek 55-62%-a volt fővárosi lakos.

Hacker nemzetközi tapasztalatokból indult ki, amikor az ipari munkásságnak az összlakossághoz viszonyított magasabb kriminalitását tételezte fel. Empirikus elemzés alapján azonban megállapította, hogy ez nálunk csak a vagyon elleni bűnözést tekintve igaz. Mivel az ipari munkásság jelentős hányada Budapesten élt /1900-ban 41,58%-a, 1910-ben 44,14%-a, 1920-ban 38,32%-a/, szerinte a főváros élénk kriminalitásának az ipari munkásság nagyarányu jelenléte is kedvezett. Kapitalista ismérvnek tekintette a "munkásviszályokat", amelyek az ipari munkásság összűtközését jelentették a munkáltatóval. Ezekre az 1926-1928-as években mindenekelőtt Budapesten került sor, hiszen az összeűtközések közel 58%-a zajlott a fővárosban. "A munkásosztály viszonyainak mostoha volta azután könnyen azzal a következménnyel jár - írta -, hogy az eleinte kizárólag csak gazdasági jellegű ellentétek utóbb politikai térre vitetnek át és ott kiszélesednek, ami azután kriminológiai szempontból nem leikicsinylendő bajoknak a csiráit rejti magában."^{84/}

Közgazdasági elemzéséből kitűnik, hogy lényegesen nehezebbek voltak a megélhetési viszonyok Budapesten, mint vidéken. Ennek ellenére nagy volt a főváros felé áramlás, ez növelte a

létbizonytalanság határán élők arányát, akik többnyire ágybér-
lők voltak, és család nélkül éltek. Ez a réteg - a korábbi kö-
zösségi kontroll hiányában - jobban ki volt téve a bűnözés csá-
bitásának, hiszen a fővárosban sok volt a bűnözésre kínálkozó
alkalom, nagyobbak voltak a vagyoni különbségek. "Ezek a vi-
szonyok és társadalmi bajok - állapította meg - a szegény
ügynek kellő gondozása által tudnánk segíteni. A munkásság bér-
és egyéb viszonyainak helyes alakítása, kellő munkásjóléti in-
tézmények létesítése lesz ezen a téren nemcsak a leghelyesebb
szociál-, hanem egyben a legeredményesebb kriminálpolitika
is."^{85/}

Hacker tehát a kriminalitásra ösztönző tényezők mellett
felismerte azokat a körülményeket is, amelyek kedvezően hatot-
tak a morális viszonyok alakulására. Ilyeneknek tekintette a
művelődési lehetőségek kiterjesztését, a jobb rendőri szerve-
zettséget és a lakosság magasabb szintű egészségügyi ellátását.
Mégsem ezeket a tényezőket tartotta a legfontosabbaknak a bü-
nözés megelőzése szempontjából, hanem a legalapvetőbb társadal-
mi ellentmondások felszámolását. Ez azt jelzi, hogy Hacker az
elődeihez képest nagyobb jelentőséget tulajdonított a gazdasá-
gi egyenlőtlenségekből származó társadalmi ellentétek bűnözésre
ösztönző hatásának. Már 1924-ben felhívta a figyelmet arra,
hogy a vagyonosodással ténylegesen a vagyoni egyenlőtlenség
nőtt, hatalmas űr keletkezett az egyes osztályok között, amely
közvetlenül és közvetett módon egyaránt a vagyon elleni bűnő-
zés növekedését idézte elő.^{86/} A legszegényebb rétegek bűnözési
aktivitását jelezte, hogy míg a 100 ezer vétőképes lakosra
1937-ben 708 bünelkövető jutott, addig ugyanennyi napszámosra
2.934, házi cselédre pedig 887.^{87/} A legbiztosabb megoldásnak
azt tartotta, hogy a társadalom politikai eszközökkel csökkent-
se a nincstelenek arányát, és lényegesen javítson a proleta-
riátus helyzetén. Ha ez elmarad, akkor "nemcsak az illetőkre,
hanem az egész társadalomra, annak még vagyonos tagjára is nagy
veszélyt rejt magában, nemcsak erkölcsi veszélyeket, hanem a
kriminalitásnak felszökkenését idézheti elő" - állapította
meg.^{88/}

Aligha tekinthető véletlennek, hogy Hacker eddigi fejtegetéseiben sehol sem találkozhattunk büntetőpolitikai reformjavaslatokkal. A 19. század végén és a 20. század elején lezajlott büntetőjogi reformokkal ugyanis alapjában véve egyetértett, azokat a bűnismétlés megelőzése szempontjából helyesnek tartotta. Nézete szerint a fiatalok bűnelkövetők büntető felelősségi rendszerében szükség volt a nevelési szempontok előtérbe helyezésére, a rövid tartamu szabadságelvonások ellensúlyozására helyes volt a felfüggesztett szabadságvesztés bevezetése. Ugy vélte, hogy a várt kedvező eredmény - a bűnözés csökkenése - azért maradt el, mert a reformok csak a büntetőjog szűk szféráját érintették. "Sajnos a kriminalitás elleni küzdőtér másik felén - írta -, a szociálpolitikai reformok tekintetében mulasztások történtek. Hogy a bűnözés egyes kategóriáival, például a visszaeső, a megrögzött büntettekkel szemben a küzdelem sok helyütt kevésbé eredményesen alakult, ezt javarészt a kriminalitás mélyebben fekvő okainak fel nem ismerésével, kevésbé hathatós ellensúlyozásával vagy az ellene való harcnak teljes elmaradásával kell magyarázni. Ugy látszik, hogy azok, akikre a szociálpolitikai teendők és feladatok intézése várt, kevésbé érezték át ezeknek horderejét. Ennek következménye az, hogy a jelenben főként ilyen szociálpolitikai elgondolásoknak és célkitűzéseknek a valóra váltása fontos és sürgős."^{89/}

A most idézett tanulmány megjelenésekor - 1941-ben - Hacker valószínűleg már teljesen egyedül maradt azzal a gondolattal, hogy az adott hatalom keretei között a megelőzés érdekében a szociálpolitika és a büntetőpolitika összekapcsolható. Rácz György és mások, akik már a hivatalos ideológia kiszolgálói voltak a harmincas években, meghirdették a krimonológiai kutatásokon is alapuló és a nevelést is szem előtt tartó, ún. individualisztikus büntetőjog csődjét. "A modern állam, a szociáldarwinizmuson nyugvó társadalom azonban - írta Rácz - ma a közérdekvédelem feltétlenségét követeli, s a bűnözést minden formájában önmaga ellen irányulónak tartja. ... A büntetés kizárólagos célja az államkibocsátotta normákban kifejezett szociáletikai értékelésnek a közösségre való szociálpedagógiai irányu kivetítése, a társadalom közbiztonsági tudatának a megtorlásban

kifejezett szociálpszichológiai megerősítése és megnyugtatósa."^{90/} Ebben az érvelésben már szó sem volt a bűnözés társadalmi determináltságáról, helyett felerősödött az "erkölcsös társadalom" fenyegetése az önhibájukból és szabad akaratukból bűnelkövetésre vetemedettekkel szemben. Rácz nem is említette a megelőzést, egyedül a megtorlást tartotta hatékony társadalmi reagálásnak. Az un. individuálista büntetőjogi szemlélet kritikájában Angyal Pál még az előbb idézetnél is továbbment: "az egyéni szabadság garanciáival tulterheltük a büntetőjog hajóját, mely ez okból a szükséges sebesség híján rendeltetés-szerű védelmi szolgálatának betöltésére képtelen."^{91/} A "büntetőjog hajóját" egyébként már a harmincas évek elején sikerült megszabadítani az egyéni szabadság szinte minden fontos garanciájától. Ma sem tudjuk pontosan, hányan estek ennek áldozatul.

A háboru felé sodródó, fasiszta államhatalom igényeit sokkal jobban kielégítette a Rácz és Angyal képviselte álláspont, mint Hacker elképzelése a bűnmegelőzés új értelmezéséről. Hogy most mégis Hacker örökösének érezhetjük magunkat, annak nem csak forradalminak számító társadalomszemlélete a magyarázata, hanem az a módszertani megközelítés is, amellyel a bűnözés bonyolult társadalmi összefüggéseinek felderítésében ma is utmutatóul szolgál. "Teljesen szabatos, számszerűleg megállapítható eredményekre ezek a kutatások már csak azért sem vezethetnek - írta Hacker -, mert a krimináletiológiai megfigyeléseknél komplikált, számtalan tényező által befolyásolt lélektani tömegjelenségről van szó, amelyeknél az egyes emberi cselekedetek belső, lelki folyamatát nem tudjuk nyomon követni. A krimináletiológia morális tudomány, és éppen ezért abszolút, a fizikai világrendet jellemző matematikai biztonsággal nem derítheti ki és nem állapíthatja meg minden egyes tételét és a törvényszerűségeket előidéző tényezők közötti összefüggéseket."^{92/}

Ez a válságokkal és ellentmondásokkal terhes korszak új fajta, közvetlen megfigyeléseken alapuló kutatási eredményeket is hozott. Az 1910-es években Angyalföldön tanító Nemes Lipót a nyomorgó családok gyermekeinek életéről készített látlelet értékű feljegyzéseket.^{93/} A harmincas évek elején visszatért, és megismételte vizsgálatait kétszáz hasonló sorsu családnál.

Az első megfigyelések még csak általános jellegű helyzetleírást adtak, a megismételt vizsgálatoknál azonban már különös figyelmet szentelt a bűnöző életmód kifejlődésének is.^{94/} A husz év távlatából készült összehasonlító vizsgálat a nyomor, a szegénység fokozódására utalt. "1913-ban míg egy-egy család szoba-konyhas lakásban lakott - irta -, ma már csak 1-2-3 családnak jut egy szoba, a konyhában külön él 1-2 család. Tehát a lakásviszonyok sokkal rosszabbak lettek, s alig találtam e házban tanulmányozott 15-20 közül egy-kettőt, akinek némi keresete lett volna."^{95/} Véleménye szerint a fővárost körülvevő több mint kétszázezer lelket számláló "nyomorgyűrű" termelte ki a bűnözők többségét.

Diagnózisa szerint a családi élet e nyomoruságos környezetben felbomlott. A gyermekek - akiket szüleik rendszeresen vertek - már 10 éves koruk körül arra kényszerültek, hogy megélhetésükről maguk gondoskodjanak, többnyire koldulni küldték őket. "Ha keres valamit és pénzt visz haza, akkor van becsülete. A gyermek az ilyen 'szent' családi otthonban semmi más, mint gazdasági tényező" - állapította meg.^{96/} A korábbi időszakban a szülők még ragaszkodtak gyermekeikhez, s akármilyen szomorú viszonyok között éltek is, gyermeküket nem akarták állami gyermekmenhelyekre vagy azok falusi telepeire kihelyeztetni. A harmincas években a gyermekeket ruházni, élelmezni már nem tudták, keresethez a gyermekek is nehezen jutottak, ennek következtében a szülők szívesebben váltak meg gyermekeiktől. A gyermekek sem ragaszkodtak a szüleikhez, lehetőség szerint menekültek otthonról és önállósodtak.^{97/} A kilátásokat sem változhatta jobbnak: "A fejlődő új generációval újra kezdődik az élet, amelyet az elődök folytattak, azzal a különbséggel, hogy ezek a szigorúan végrehajtott tankötelezettség és az iskolák fejlődése következtében tán jobban irnak, olvasnak, szóval tanultabbak lesznek, lelkük, erkölcsi felfogásuk olyan marad, mint a reájuk rendkívül nagy asszimiláló hatást gyakorló romlott környezeté."^{98/}

Nemes a szegénység szülte erkölcsi elnyomorodás ellen nem talált valódi megoldást. Hangsúlyozta ugyan, hogy az iskolákra az ilyen környezetből származó gyermekek nevelésében új

szerepek hárulnak, s az erkölcsi nevelést még a kötelező tananyag rovására is meg kellene valósítani. A legnagyobb veszélyben lévő, lezüllött gyermekek számára külön iskolák létrehozását javasolta, amelyekben a munkára nevelés mellett az erkölcsi befolyásolás lenne a legfontosabb célkitűzés. Ugy vélte, hogy a veszélyben lévő gyermekek nevelésére - az iskolanővér mintájára - gyermekvédelmi nővért kellene alkalmazni. Sürgette az állami családvédelem kialakítását és olyan tanműhelyek felállítását, ahol az elhagyott, nyomorgó 13-18 évesek otthonra találnának és szakmát szereznének.^{99/} Nemes maga is érezte azonban, hogy az általa felsorolt intézkedések csak akkor járhatnak eredménnyel, ha az alapvető életviszonyokat meghatározó gazdasági körülmények kedvezőbbre fordulnak. Erre azonban ebben a korszakban nem volt remény.

Pedig milyen jól belefért volna az akkor uralkodó szociális demagógia eszmerendszerébe minden társadalmi reform; "A szociális eszme - írta 1943-ban Zehery Lajos - a társas közösségben élő embernek emberi, következőleg szükségképpen társas minőségéből származó legegyetemesebb követelményeinek összefoglalása. Kölcsönös vonatkozásokat teremt az egyén és a közösség tekintetében, ennél fogva igényt biztosít az egyénnek és a közösségnek, egyszersmind kötelességet támaszt az egyénnel és a közösséggel szemben. Az igények és a kötelesség egyensúlyának irányítását a felelősség érzésében gyökerező emberbaráti szeretetre alapítja, az egyensúly biztosítását pedig az erkölcs parancsát, emberiesség követelményét és az igazságosság eszméjét kifejező jog rendező erejére bizza."^{100/} Az ilyen és ehhez hasonló szólamok nagy tömegben láttak napvilágot, hirdetve a jog mindenható, társadalmat szervező erejét, megnyugtatta a hatalom képviselőit, de természetesen nem érintve az alapvető társadalmi ellentmondásokat. Szerencsére azonban a nép sorsáért felelősséget érző, haladó értelmiséget sem vezették félre. Nem voltak mások - ahogy ezt valaki megfogalmazta -, mint egy halódó rend saját sirjára készült szóvirágok.

Összefoglalás

A korszakot elemezve megállapítható, hogy a hatalom a különböző időpontokban igen eltérő módon reagált a szegénységgel összefüggő bűnözés komplex társadalmi jelenségére. Az ezzel kapcsolatban folytatott kutatómunkát eleinte támogatta, később tolerálta, majd tiltotta. Az egész korszakra jellemző azonban, hogy átfogó - a büntetőpolitikát is érintő - társadalmi programot a szélsőséges egyenlőtlenségek növekedésének megfékezésére nem dolgoztak ki.

A századforduló előtt felgyorsult gazdasági fejlődést követő társadalmi átalakulás következtében felfigyeltek a bűnözésre mint jelentős társadalmi problémára, hivatalos számbavételére is ekkor került sor. A hatalom a fellendülés időszakában érdekelt volt a társadalmi béke megteremtésében, és úgy érezhette, hogy erre a megfelelő eszközök rendelkezésére is állnak. Ezért támogatta a társadalmi valóság feltárására törekvő tudományos törekvéseket, és a kidolgozott javaslatok közül néhányat meg is valósított. Így büntetőpolitikai reformokat vezetett be a századforduló után, különböző intézkedéseket hozott a gyermekvédelem terén, és voltaképpen ide számítható a korábban kialakított közoktatási reform is. A kutatók abban a szerencsés helyzetben érezhették magukat, hogy közvetlenül befolyásolhatják a politikai döntéseket. Ezek a reformok azonban nem a szegénység felszámolására vagy enyhítésére irányultak; az ország lakosainak nagy többsége továbbra is a létminimum határán élt. A szegénységet a hatalom egyéni sorsnak tekintette, enyhítését egyházi és magánjótékonysággal kívánta megoldani. Ekkor még a tömeges szegénységet úgy értékelte, hogy az a polgári társadalom velejárója, amely legfeljebb zavarja, de nem fékezi a megindult gazdasági fellendülést, és annak következtében egyre kezelhetőbb jelenséggé válik.

Ez az értékelés azonban rövid idő múltán tévesnek bizonyult. A századforduló után lelassult a gazdasági fejlődés, és ennek nyomán szaporodtak a növekvő egyenlőtlenségből fakadó zavaró körülmények. Növekedett a bűnözés is; új bűnelkövetési formák alakultak ki, megnőtt a vagyon elleni bűnözés aránya. A

politikai hatalom csalódott, mivel úgy érezte, hogy saját eszközeivel sokat megtett a "zavaró" jelenségek humánus megoldására. Mindenesetre, a kudarcokat gyakran a tudományos alapon reformokat javaslok nyakába varrta. Türelmetlenné vált, és új megoldások után nézett. Kutatási eredmények helyett a fejlettebb országokban intézményesített formák iránt érdeklődött. Hamarosan belátta azonban, hogy a korábbi gazdasági fellelkesülés időszakában ott létrehozott komplex rendszerek adaptálásához nálunk nincs elegendő tőke. /Átvehetetlenné vált például a kol-dulás és csavargás társadalmi kezelésére Belgiumban kialakított szociálpolitikai rendszer, ezért abból csak az önhibájukból munkakerülő életmódot folytatók pönalizálását honosította meg - így került sor 1913-ban a dologházak felállítására./ Ettől kezdve a második világháborút közvetlenül megelőző válságos helyzet kialakulásáig egyre erősödött a hit a jogi eszközök társadalmat rendező erejében, a jogszabályok mindenhatóságában. A szegénység kérdésével átfogó módon azonban még formálisan sem foglalkozott. A hatalmon levők továbbra is természetes állapot-nak tekintették a nagy többség szegénységét, pedig haladó kutatók, realista írók, költők már nem csak rámutattak az ellentmondások forrásaira, hanem figyelmeztettek a veszélyekre is. A háboru, a háborut követő inség és a válságokkal terhes évtizedek, de a lezajlott Tanácsköztársaság is egyértelművé tették az ellentéteket. A hatalom rafinált taktikával mégis képes volt néhány évtizedre konzerválni magát. Megosztotta az elnyomott osztályokat, mind a parasztságnak, mind a munkásság képzetesebb rétegeinek nyújtani kívánt valamit, de a gazdasági válságok következtében az egész társadalom egyre kezelhetetlenebbé vált. A bűnözés soha nem látott mértékben emelkedett, nőtt a szükség szülte bűncselekmények száma, de emelkedett a női- és a fiatal-kori bűnözés is, létrejött a nagyvárosi alvilág. Ezekben az években már megszűnt a társadalmat zavaró jelenséggel szemben korábban megnyilvánult tolerancia. Nyílt támadást láttak szükségesnek, amely a büntető felelősség ideológiájában is módosítást igényelt. A nevelés bármily szerény célkitűzését is szám-űzték, és áttértek a szigorú megtorláson alapuló büntetés alkalmazására, amelynek során nem egyszer a polgári forradalom vivmányaként elismert emberi szabadságjogok is veszélybe kerül-

tek. Később maga a jog is terhessé vált, felesleges korlátokat jelentett, ezért mellőzték nagy horderejű társadalompolitikai döntések jogszabályokba foglalását. A hivatalosan támogatott tudományt átszötte a szociális demagógia, a társadalmi valóság feltárására nem volt kereslet, a korszak végén viszont már minden ilyen törekvés tilalom alá esett.

A szegénység demoralizáló hatását, bűnözéssel való összefüggését ebben a korszakban csak néhány tudós elemezte, csak az ő gondolatmenetükben jelent meg e kérdés komplex társadalompolitikai megoldásának lehetősége. Az általuk elképzelt intézményi megoldásokban mindenekelőtt a szociálpolitika, a családvédelem, a közoktatáspolitikai játszott volna szerepet. A büntetőpolitikai eszközök így átértékelődhettek volna, társadalmi szabályozó szerepük és jelentőségük relative csökkent volna.

Jegyzetek

- 1/ Marx-Engels: A német idológia. Szemelvények Marx és Engels 1844-1846-ban írt, kéziratban maradt műveiből. Szikra, Budapest, 1952. 42. o.
- 2/ Engels F.: A munkásosztály helyzete Angliában. Szikra, Budapest, 1954. 325-326. o.
- 3/ Engels F.: i.m. 329. o.
- 4/ Engels F.: i.m. 328. o.
- 5/ Finkey Ferenc: A csavargás és koldulás szabályozása kriminálpolitikai szempontból. Budapest, 1905. 31-37.o.
- 6/ Morus T.: Az államszervezet legjobb formáiról és az Utópia nevű új szigetről. 1516. Idézi Irk Albert: Kriminológia. Budapest, 1912. 183. o.
- 7/ Böölöni Farkas Sándor, miközben hívéül szegődött az amerikai büntetésvégrehajtási rendszernek, saját börtönviszonyainkról így írt: "Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rohadt rész, hogy ezen házban mint a gonoszság iskolájában henye élet unalmai között egymást tanítva még rendszerezesebben bétanulhassék a gonoszság a státusz költségén; hol a fogoly a botozások közt megutálva a bosszuálló törvényeket és az őtet megalázott, s kebeléből kirekesztett emberiséget, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszaboszszulni az őket üldözőket". /Utazás Észak-Amerikában 1831-1832. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 150. o./
- 8/ Deák Ferenc munkáiból. A halálbüntetés ellen. Sajtó alá rendezte: Wlassics Gyula. Budapest, 1906. 81. o.
- 9/ Eötvös József: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Pest, 1838. 9. o.
- 10/ Balla Károly: Vélemény a büntetésmód javítása iránt. Pest, 1841. 70-74. o.

- 11/ Balla Károly: i.m. 165. o.
- 12/ Balla Károly: i.m. 121. o.
- 13/ Balla Károly: i.m. 127-130. o.
- 14/ Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1973. 350-352. o.
- 15/ Ferge Zsuzsa: A szegénység társadalmi kezelése. Magyarország 1867-1980. Kézirat, 1984. 9-17. o.
- 16/ Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1907. 517-520. o.
- 17/ Földes Béla: Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján. MTA, Budapest, 1883. 28-34. o.
- 18/ Pikler J. Gyula: Az 1911-i fővárosi lakásszámlálás főbb eredményei és szociológiai tanulságai. A szociológia első magyar műhelye. II. köt. Gondolat Kiadó. Budapest, 1973. 227. o.
- 19/ Kunfi Zsigmond: Az iskola Magyarországon. A szociológia első magyar műhelye. II. köt. 55. o.
- 20/ Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan... 516. o.
- 21/ Lásd különösen Irk Albert: Krimináleltológia. Budapest, 1912. 280-285. o.
- 22/ Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól és óvszereiről. Budapest, 1889. 48-49. o.
- 23/ Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Budapest, 1889. 101-102. o.
- 24/ Irk Albert: i.m. 232. o.
- 25/ Tóth Lőrinc: i.m. 11-12. o.
- 26/ Földes Béla: A bűnügy statisztikája. 102-110. o. 41-42.o. 154. o.
- 27/ Durkheim E.: Az öngyilkosság. Cseh-Szombathy László előszava. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1967.5.,14.o.

- 28/ Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan... 523-525. o.
- 29/ Vámbéry Ruzstem: Criminológia. Magyar Jogi Lexikon. II.köt. Budapest, 1899. 714. o. .
- 30/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. Budapest, 1913. 11. o.
- 31/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. 9.o.
- 32/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. 19.o.
- 33/ Engels F.: i.m. 154-161. o.
- 34/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. 19. o.
- 35/ Balogh Jenő megállapítása igazolásául Beccaria 1764-ben, Milánóban megjelent munkájából a következő két tételt idézte: "Jobb a büntetteket megelőzni, semmint büntetni."
"A lopás rendszerint csak a nyomornak és a kétségbeesésnek bűncselekménye." /A büntettekről és a büntetésről./ Balogh Jenő: Nyomor és büntettek. Budapest, 1908. 10. o.
- 36/ Balogh Jenő: i.m. 19. o.
- 37/ Balogh idézi Quetelet: Az emberről és tehetségei kifejlődéséről vagy a társadalmi fizikai kísérlet. Párizs, 1869. II. kiadás. 279-280. o., Balogh Jenő: i.m. 33. o.
- 38/ Morel F.: Az emberi nemnek testi, értelmi és erkölcsi degeneráltságáról. Párizs, 1857. Idézi Balogh Jenő: i.m. 34. o.
- 39/ Balogh Jenő: i.m. 52. o.
- 40/ Colojanni, N.: La sociologia criminale. Catania, 1889. Idézi Balogh Jenő: i.m. 57. o.
- 41/ Balogh Jenő: Adalékok a fiatalkori büntettesek pszichológiájához. Budapest, 1909. 5. o.
- 42/ Balogh Jenő: Adalékok... 4. o.
- 43/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem és büntetőjog. Budapest, 1907. 86. o.
- 44/ Balogh Jenő: Fiatalkoruk és a büntetőjog. Budapest, 1909. 86. o.
- 45/ Balogh Jenő: Fiatalkoruk... 95. o.

- 46/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem... 5. o.
- 47/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem... 9. o.
- 48/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem... 8. o.
- 49/ Balogh Jenő: Fiatalok... 244. o.
- 50/ 1901. évi VIII. tc. az állami gyermekmenhelyekről. 2. §.,
1901. évi XXI. tc. a közsegélyre szoruló 7 éven felüli
gyermekek gondozásáról. 2. §.
- 51/ Balogh Jenő: Fiatalok... 181-185. o.
- 52/ Baumgarten Izidor: Az alkohol, mint bünszerző. Jogállam,
1908. VII. évf. Budapest, 1908. 637. o.
- 53/ Irk Albert: Kriminológia. Budapest, 1912. 182-209. o.
- 54/ Irk Albert: Krimináletiológia. Budapest, 1912. 216. o.
- 55/ Irk Albert: Krimináletiológia. 220-231. o.
- 56/ Irk Albert: Krimináletiológia. 246. o.
- 57/ Irk Albert: Krimináletiológia. 262. o.
- 58/ Irk Albert: Krimináletiológia. 297. o.
- 59/ Irk Albert: Krimináletiológia. 297. o.
- 60/ Irk Albert: Krimináletiológia. 256. o.
- 61/ Irk Albert: Krimináletiológia. 285-294. o.
- 62/ Irk például így foglalja össze a szülők hátrányos táplál-
kozása és a kriminalitás közötti kapcsolatot: "A modern
pszichiátria kutatásaiból tudjuk, hogy a degeneráció leg-
első faktora a hiányos táplálkozás. A büntettes biológiá-
jában pedig láttuk, hogy a degeneráció és a kriminalitás
ikertestvérek, hogy Drill orosz kriminológus szavaival
éljünk, a degeneráció progresszív kriminalitásra vezet."
/Krimináletiológia. 236. o./
- 63/ Irk Albert: Krimináletiológia. 301.o.
- 64/ Nagyiványi Fekete Gyula: A dologház és lakói. Magyar Jo-
gászegyleti Értekezések. Budapest, 1891. 6-7. o.
- 65/ Nagyiványi Fekete Gyula: i.m. 7.o.

- 66/ Nagyiványi Fekete Gyula: i.m. 17.o.
- 67/ Pekári Ferenc: A csavargásról. Büntetőjogi Dolgozatok .
Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére.
Budapest, 1912. 25o. o.
- 68/ Pekári Ferenc: i.m. 251-252. o.
- 69/ Pekári Ferenc: i.m. 257. o.
- 70/ Finkey Ferenc: A csavargás és koldulás szabályozása krimi-
nálpolitikai szempontból. Budapest, 19o5. 12. o.
- 71/ Finkey Ferenc: i.m. 14. o.
- 72/ Finkey Ferenc: i.m. 15. o.
- 73/ 1913. évi törvénycikkek. Budapest, 1914. 335. o.
- 74/ Részletesebb elemzést tartalmaz Horváth Tibor: Büntetésvég-
rehajtási jog. I. köt. A Rendőrtiszti Főiskola jegyzete.
Budapest, 1975. 332-335. o.
- 75/ Vágó János: Törvényjavaslat a közveszélyes munkakerülőkről.
Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle, 1913. 489-49o. o.
- 76/ Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Gondolat. Budapest,
1982. 277-287. o.
- 77/ Ferge Zsuzsa: i.m. 23-24. o.
- 78/ Berend T. Iván: i.m. 277-28o. o.
- 79/ Ferge Zsuzsa: i.m. 64-65. o.
- 80/ Lásd a kérdés bővebb kifejtését Ferge Zsuzsa: i.m. 82-94. o.
- 81/ Lásd ennek bővebb kifejtését Gönczöl Katalin: A visszaeső
bűnelkövetők tipológiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Budapest, 198o. 94-1o1. o.
- 82/ Hacker Ervin: Kriminálitásunk az 1921-27. években. Miskolc,
1929. 4-5. o.
- 83/ Hacker Ervin: Társadalmi kapillaritás és a kriminalitás.
Pécs, 1936. 99-1o8. o.
- 84/ Hacker Ervin: Budapest hatása a kriminalitásra. Budapest,
1931. 37. o.

- 85/ Hacker Ervin: Budapest hatása... 38.o.
- 86/ Hacker Ervin: Bevezetés a büntetőjogba. Budapest, 1924. 54. o.
- 87/ Hacker Ervin: Két kriminálpolitikai dolgozat. Miskolc, 1939. 7-9. o.
- 88/ Hacker Ervin: Bevezetés a büntetőjogba. 54-55. o.
- 89/ Hacker Ervin: Kriminálpolitika. Miskolc, 1941. 4. o.
- 90/ Rácz György: Az individualisztikus büntetőjog alkonya. Budapest, 1933. 6-9. o.
- 91/ Angyal Pál: Büntetőjogi reformok és az egyéni szabadság. Concha-Emlékkönyv, Budapest, 1912. 26. o.
- 92/ Hacker Ervin: Budapest hatása... 7o. o.
- 93/ Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője. Budapest, 1913.
- 94/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom kialakulása. Angyalföldi adatgyűjtések, megfigyelések és tanulmányok alapján. Budapest, 1935.
- 95/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 11. o.
- 96/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 31. o.
- 97/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 41. o.
- 98/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 41. o.
- 99/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 43-58. o.
- 100/ Zehery Lajos: A szociális eszme érvényesülése büntetési rendszerünkben. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1943. 8. o.